Politikai röpiratok.

147.

1.

147
1303

A

NEMZETGAZDASÁGTANI ESZMÉK

UJABB FEJLŐDÉSE.

IRTA

DR. WEISZ BÉLA.

EGYETEMI MAGÁNTANÁR.

2.

BUDAPEST.

AZ ATHENAEUM R. TÁRSULAT KIADÁSA.

1874.

Ára 70 kr.

2.

A

NEMZETGAZDASÁGTANI ESZMÉK

UJABB FEJLŐDÉSE.

IRTA

Dr. Weisz Béla,
egyetemi magántanár.

„Es ist eine alte und immer junge Aufgabe, welche zu keiner Zeit in der Wissenschaft ruhen darf, die Grundlagen, auf welchen Sitte und Recht stehen, von welchen Werth und Unwerth des Lebens abhängen, aus dem Schwanken der Meinungen und Strebungen in eine festere Lage zu bringen,“ Trendelenburg, Naturrecht, Einleitung.

BUDAPEST.
AZ ATHENAEUM R. TÁRSULAT KIADÁSA.
1874.

Dr BALLAGI GÉZA

Budapest, 1874. Nyomatott az Athenaeum nyomdájában.

3.

Nagyságos

Dr. KAUTZ GYULA tanár úrnak.

tisztelettel ajánlva.

Tisztelt tanár úr!

A nemzetgazdasági tudomány nagy átalakulási processusban van. Nehány évtized mulva már csak az alapelvekben fogunk a régi tudományra ráismerni. Ezen nézetnek jelen kis dolgozatomban akartam kifejezést adni.

És e müvecskét Önnek ajánlom föl, egyrészt mivel, mint a nemzetgazdasági irodalomtörténet első mívelője, az újabb irodalmi mozgalom iránt is mindenesetre legnagyobb érdeklődéssel viseltetik, másrészt mint hazánkban a történet-ethikai iskola képviselőjének.

Mert ezen iskola buvárlataira vezetendők vissza a tágult látkör, az uj törekvések; és ha ezek — mint biztos remélem — majdan czélhoz vezetendnek, akkor ott lesz keresendő az eredmény első magva, a hol először megkisérték a nemzetgazdaságtant az ember ethikai természetével és a gondolkozásnak örök igaz törvényeivel kiengesztelni.

Budapest, 1874. september havában.

Weisz Béla.

I.

E munka föladata kijelölni azon irányt melyben az ujabb gazdasági tudomány halad. Legnagyobb fontossággal birván e tekintetben a gazdaság ethikai fölfogása, evvel behatóbban foglalkoztam, mint talán a többi kérdések inkább aforistikus előadásával összhangzásban állani látszanék. A kérdések tárgyalásánál a kitüzött célomhoz képest inkább a programmszerü rövidség mint a kimerítő rendszeresség után törekedtem. Mindazonáltal remélem, hogy a vázlatosan adott körvonalokból is lehetséges fölismerni azon irányt, melyben az ujabb tudomány még eddig ki nem épitett utja vezettetni fog.

Ha a tudományos eszmék fejlődését figyelemmel kisérjük, ugy első pillanatra azon körülmény fog feltünni, hogy a társadalmi eszmék egy uj eszmeláncolat tagjait képezik, egy eszmeláncolatnak, melyet különösen az inductiv tudományok fejlesztésének kellett megelőznie. Valamint sok másban ugy a tudomány itt is előbb a távolabbit kereste és csak az ezutáni többé kevésbé hasztalan fáradozásai*) nyomán jutott azon meggyőződésre, hogy az emberek és az azok által képezett társadalom tudományos törekvéseinek legméltóbb tárgyait képviselik. Ha erre az öntudatra csak a legujabb időben jutott**), ha előbb a theologia és metaphysika évszázados korszakait kellett átélnie, ugy nem fogunk csudálkozni azon, hogy ezen uj eszmekör, mely az emberre és a társadalomra vonatkozik, még nincsen teljesen megállapitva és hogy napról napra az eddig divott rendszerek hiányai felismertetnek. Ez első sorban áll a nemzetgazdászatról is, melyben az okok complexitásánál, valamint a müködő és az önérdekből kiinduló rugóknál fogva a felismerés még nehezebb mint például az államtudományban, vagy jogtudomány-

*) Spencer, Essays 60 lapon: In all directions his investigations eventually bring him face to face to the nuknowable; and he ever more clearly perceives it, to be the nuknowable.

ban. Azonban nemcsak a társadalmi eszmék felette mély természete okozta azt, hogy a nemzetgazdaságtanban is eddig hiába keressük a helyes rendszert, hanem hozzájárul még azon körülmény, hogy épen időnkben nyert a gazdasági világ olyképi kifejtést, mint ezt előbbi századokban hiába keresnők. Nem fogunk tehát impietással vádoltathatni, ha — ugyan teljes hálaérzülettel azon nagy szellemek iránt, kiknek közreműködése által a nemzetgazdaságtan aránylag rövidebb idő alatt mint a természettudományok, melyek már évszázadok óta foglalkoztatják az emberi észt, fejlesztetett — még is bevalljuk, hogy a nemzetgazdaságtan mai rendszere újjáalakitást követel, újjáalakitást azon nagy vívmányok alapján, melyekhez bennünket a természettudomány, a politikai elvek tisztázása, de különösen az anyagi jólét kifejtése juttatott. Hogy ezen nézetünk nem áll egyedül és hogy ezt még a tudomány corifäusai*) elismerik, arra nézve legyen nekem szabad, egy Mill, Brentano, Wagner, Rau, Schäffle, és mások állitásaira hivatkoznom, kik nyiltan bevallották, hogy a nemzetgazdaságtan azon alakban, mint ez most tanittatik, többé elméleti és gyakorlati ismereteinkkel nem áll összhangzásban.

A gazdaság lassankint kinőtt — mint ezt alább bővebben látni fogjuk — azon szűk ruhából, melyet Smith és Ricardo

---

*) Mill political economy, preface : Political economy, properly so called, has grown up almost from infancy since the time of Adam Smith, and the philosophy of society, from which practically that eminent thinker never separated his more peculiar theme, though still in a very early stage of its progress, has advanced many steps beyond the point at which he left it. No attempt, however, has yet been made ta combine his practical mode of treating his subject with the increased knowledge since acquired of its theory, or to exhibit the economical phenomena of the society in the relation in which they stand te the best social ideas of the present time, as he did, with such admirable success, in reference to the philosophy of his century.

Brentano: (Die wissenschaftliche »Leistung« des Herrn Ludwig Bamberger, 76. lapon.) Die ökonomische Wissenschaft hat nämlich im Grossen und Ganzen noch keineswegs das exacte Stadium erreicht, in dem sich schon andere Disciplinen befinden. Ja, dies ist noch so wenig der Fall, dass viele Ökonomisten sich nicht einmal selbst der Unexactheit der meisten bisherigen Arbeiten und des Ungenügenden der bisher nicht üblichen Me-

idejében viselt. A mi életünket jellemzi: a természet-erők alkalmazása, a mechanikai gépek általános elterjedése, a vasuti hálózat nemzetközi jelentősége, a munkáskérdésben nyilvánuló uj társadalmi hiányok, rendszerük, iskolájok megállapitásakor még nem létezett. Gazdasági alapfogalmai legfölebb csak bevezetését képezhetik a mai gazdaságtannak, valamint az idejökben létezett kézműipar is csak prolog volt azon nagy, az egész világot, sőt a természetet minden erejével felkaroló gazdasági rendszerhez, melyet az ujkor elfogadott. Amaz idő óta a gazdaság hatványozódott, s ma már a gazdasági műfolyam gyorsaságával csak annak nagyszerü kiterjedettsége vetélykedhetik. És mindezzel szemben a nemzetgazda még mindig beszél önérdekről, munkamegosztásról, földjáradékról, kereslet- és kinálatról, miközben villámsebességgel halad el mel-

---

thode bewusst sind. — Indess nützt es nichts über diese Missstände missmuthig zu klagen. Sie sind einmal zur Zeit gegeben. Nur durch die Heranbildung einer neuen Generation zu wissenschaftlichen Arbeiten auf dem Gebiete der politischen Ökonomie, ähnlich wie dies in anderen Wissenschaften der Fall ist, sind sie zu beseitigen und da eine Reihe tüchtiger Le hrkräfte von der gleichen Anschauung wie der hier ausgedrückten beseelt ist, ist Hoffnung, dass die ökonomische Disciplin nun in desto rascherem Tempo ihren vorgeschritteneren Schwestern nacheile.

Wagner: Die sociale Frage: Die Wissenschaft der Nationalökonomie ist gegenwärtig in einer grossen Krisis begriffen. Geschichte und Statistik haben die unrichtige Verallgemeinernng blos relativ wahrer Sätze gezeigt, welche die ältere Nationalökonomie zu absolut giltigen Axiomen und die neuere Publizistik vollends zu unumstösslichen Naturgesetzen erhoben hatte. — Der eingetretene Umschwung in der Wissenschaft der Nationalökonomie hat mit vollem Rechte zur erneuten Betonung des ethischen Moments in den Verhältnissen der Volkswirthschaft geführt. Diese neuere Auffassung ist noch im Werden und Wachsen begriffen. Aber schon zeigt sie sich für die ganze Wissenschaft sowohl, als auch für die einzelnen grossen praktischen Probleme von weittragender, und wie ich glaube, günstiger Bedeutung.

Rau: Die Volkswirthschaftslehre und ihr Verhältniss zur Sittenlehre (Tüb. Zeitschrift, Jubelband): Die neueren Bearbeiter der staatlichen Wirthschaftslehre theilen sich nach zwei Richtungen. Einige sind, wenn wir diese Wissenschaft einem Gebäude vergleichen, bestrebt, dasselbe zu vergrössern und in seinen einzelnen Theilen zu vervollkommen, auch mangelhafte Stücke durch haltbarere zu ersetzen. Andere beschäftigen sich

lette a vasuti kocsik lánca, magával hordván az egész világrész áruit — a világrészek gazdálkodási rendszere megváltozik, a gazdasági fluidum áttöri az ezredéves obstinátióval óvott japáni és chinai elzárkozottságot, — azelőtt alig képzelhető pénzhalmazok egyik fél által ép oly könnyen és minden megrázkodtatás nélkül teremtetnek elő, mint a mily könnyedén áthasonlíttatnak a másik fél által, — százszorozódnak az emberi munka termékei, roppant mérveket ölt a fogyasztás s a vagyonosodás népek és emberek szokásait és törvényeit megváltoztatja. Mindezeket most a nemzetgazda a technikusra, a statisztikusra, a közigazgatás férfiaira bizza, csökönyösen ragaszkodván a régi álomhoz, a definitió-hoz, a dogmához!

De tudományunk tovább fejlesztését még más körülmények is követelik. A nemzetgazdaságtant korunk össztudományával, annak széles tapasztalataival, teljes reálizmusával lehet csak és kell

---

mit den Grundlagen, prüfen die Festigkeit derselben, suchen sie zu vertiefen, zu erweitern, oder auch an eine andere Stelle zu verlegen.

Fröbel: Die Wirthschaft des Menschengeschlechts. Jede Wissenschaft ist von Zeit zu Zeit genöthigt, zu einer Revision ihrer Grundbegriffe zurückzukehren. Es lassen sich dafür vielleicht keine bessern Beispiele geben, als die Rückwirknng, welche die letzten Ergebnisse naturhistorischer Forschung in der Lehre vom Generationswechsel, von der Veränderlichkeit der Species und von den genealogischen Entwickelungsreihen auf die elementaren Ausgangspunkte der Botanik, Zoologie und Anthropologie ausgeübt haben. — Irre ich nicht, so steht die Theorie der Wirthschaft jetzt auf dem Standpunkte durch die in unserer ganzen Bildung zum Durchbruch gelangende Erkenntniss der Einheit idealer und realer Interessen zu einer solchen Revision genöthigt zu sein.«

Herrmann, Miniaturbilder: So viel aber ist gewiss, dass wir uns noch in den allerersten kindlichen Anfängen der grossen Naturwissenschaft der Wirthschaftslehre befinden, und dass sich daher kein Werk grössern Werth beilegen darf, als dass es im besten Falle ein brauchbarer Baustein werden kann zum Aufbau der Wissenschaft.

Neumann, Volkswirthschaftslehre: Trotz der nnbestreitbaren Bedeutung, welche die Theorie des Adam Smith als das Ergebniss eines grossen Geistes verdient, wäre es dennoch ein grosser Fehler, bei deren Errungenschaften stehen zu bleiben. Das volkswirthschaftliche Leben schreitet, während der jüngsten Geschichtsperiode in der Entwickelung rascher vorwärts als je vorher und seine Erscheinungen fordern einen neuen Ausdruck: die grossartigen Umwälzungen, die sich seit den letzten 90 Jahren vollzogen haben, haben auch eine wissenschaftliche und prak-

is áthatni.*) Valamint az industrialismus természetes alapja a tizennyolcadik század végén és tizenkilencedik század elején fennállott gazdasági élet és ennek iránya, ugy a nemzetgazdaságtan továbbfejlödése a mostani gazdasági élet észleléséből,tényleges viszonyainak és átalakulásainak vizsgálatából indul ki. Korunk — és minden tudomány a korjelleg befolyása alatt áll, — az inductio kora. Gyüjteni, vizsgálni, következtetni ez képezi feladatunkat. Példákul szolgálhat a természettudomány, melynek férfiai fáradhatlanul vizsgálnak, experimentálnak, pedig a természeti jelenségek typikus volta inkább engedné meg a deductiót, mint az emberi élet mozzanatai, hol számtalan tényező foly be egy eseményre, mig viszont egy tényező számtalan tényeket fejleszt, hol még az állandó okok (causes perpétuelles) mellett esetleges és változó okok, (causes accidentelles) müködnek, s hol ennélfogva csak a tömeges észlelés vezethet megbizhatóbb következtetésekhez.

Tudományunk továbbfejlesztését szükségessé teszi azon nagy lendület is, mely a tudományok körében általában beállott. A természeti és történeti tudományok is hozzájárulnak a gazdasági tényezők, és folyamatok felderitéséhez, továbbá a geografia,

---

tische Weiterbildung der richtigen Grundgedanken des Smith'schen Systems im Gefolge gehabt. Diese grossen Thatsachen gebieten uns, den ökonomischen Lebensprozess heute ganz anders aufzufassen, als zur Zeit des grossen Schotten, sie haben viele ganz neue, damals noch unbekannte Fragen zur Lösung gebracht und erschliessen dadurch ein lohnendes Gebiet für die wirthschaftliche Forschung.

Rössler (Hildebrand-féle folyóirat 1869): Dass die politische Oekonomie noch mit der Ausbildung ihrer Elementarbegriffe zu thun habe, zeigt sich besonders in der Theorie des Preises. Lásd továbbá Wolkoff: Précis d'économie politique.

*) Riehl: Culturstudien aus drei Jahrhunderten 223. lapon: die letzten Pfeiler der Nationalökonomie sind nicht mehr zu beweisende Axiome der Mathematik, der Logik, und der Psychologie, és 256. lapon: Andererseits gehört es zum tüchtigen Nationalökonomen, dass er die Kunstgeschichte studiere und die soziale Volkskunde und andere Zweige dazu, die uns auf dem Umwege des moralischen Lebens erst recht ins Herz des wirthschaftlichen hineinführen. Aus dem Encyclopädismus retteten wir uns ins Einzelstudium; aber dieses Einzelstudium führt uns selbst wieder zurück zu einer höheren Form des Encyclopädismus, zur Culturgeschichte.

mely a föld és emberi munka közti viszonyt világosítja meg, az archäologia, mely a gazdaság őstörténetét, a gazdasági eszme mintegy születését kutatja, az ethnologia (Waitz!), mely ezen eszmének a különböző égaljak alatti alaköltését tünteti fel, a technologia, mely a gazdasági eszközök és anyagok morfologiájához vezet, mindezek nem maradhatnak befolyás nélkül a tudományokra.*)

A mondottaknál még élénkebben mutatja azonban az alapos reconstructió szükségét az eddigi rendszer jellege, melyet röviden ismertetni a következő pont feladata legyen.

*) Mennyire hat a tudományok kölcsönössége, mutatja egyebek közt az, hogy L a s s a l l e az archäologia és jogtudomány közt talált érintkezési pontokat (lásd, System der erworbenen Rechte.)

II.

A nemzetgazdaságtan rendszere ugy mint azt most ismerjük, végelemzésében azon fejtegetéseken alapul, melyek Smith Ádám »An inquiry into the nature and causes of the wealth of nations« cimü munkájában foglaltatnak. — Mert habár nem szenved kétséget, hogy az angol tanrendszer elvei itt-ott megváltoztattak, alaposabban kifejtettek, habár nem lehet tagadni, hogy a német történeti-ethikai iskola a Smith-féle tanrendszertől némileg eltér, ugy még is nagyjában és az egész rendszert tekintve, itt még ugyanazon alaptörvények vannak elfogadva mint a britt industrialismus tanrendszerében. Igaz, hogy a német iskola különösen a tudomány ethikai alapjára figyelmeztetett, de azért mégis ez eszmét egyes törvényekre nem alkalmazta, hanem azokat majdnem változatlanul elfogadta, és terjesztette.

Smith rendszerének sarkigazságai a következők: 1) a gazdaság kiindul az önérdekből, mely az ember gazdasági müködésének egyedüli vezérfonala; 2) a gazdasági termelés alapja a munkában jelentkezik, mely a munkamegosztásban találja legmagasabb organizatorikus elvét; 3) a gazdaság terén ugy mint a természetben természeti törvények uralkodnak, melyeket semmi beavatkozás által módositani nem lehet, miért is az államnak minden beavatkozástól tartózkodnia kell, bizván a gazdaság összhangzó szabályzását azon erőre, mely erre egyedül alkalmas, a versenyre. Ezek képezik a Smith-féle rendszer alapvonalait. Az első nemzeties jellegü és visszavezetendő azon kereskedelmi szellemre, mely már Smith idejében az angolok közt uralkodott és mely jellemzését Burke következő állitásában találja: »bibli-

ánk a főkönyv, templomunk a tőzsde, istenünk a pénz.« Nagy befolyással volt erre továbbá azon benső viszony, melyben Smith a franczia materialista iskolához állott, elvégre pedig a természetijog individualis tendentiája. A második eszme azon nagy lendületre vezetendő vissza, melyet Smith idejében a kézműipar vett, mely leginkább a munkások célszerü csoportositásán alapul. Ez vezette Smithet arra, hogy munkájának első fejezetében a munkamegosztást tárgyalja, melyet utána a tudomány 100 évig váltiglan elmondott, a nélkül hogy csak valaki biráló észszel kérdezte volna, vajjon a gazdaság, az ipar nagy felvirágzása csakugyan ebben leli kimeritő magyarázatát és vajjon a Smith által elbeszélt tény nem rejt-e magában egy nagy észlelési hibát? A harmadik vezéreszme bölcseleti alapból indul ki. Tudjuk ugyanis, hogy a tizennyolcadik század vége felé a francia bölcsészek a természeti állapotra, mint a legjobbra, legüdvösebbre utaltak. Szökvén a tényleges viszonyok terhe alól és roszalván azon számtalan akadályokat, melyeket a rendi elkülönböztetések, a politikai gyámkodási rendszer*), a máris tulélt céhszabályok okoztak, azon meggyőződésre jutottak, hogy ezen válaszfalak mind lebontandók és hogy a természeti törvények, melyek ugy a társadalmi organismusban müködnek, mint az egész természetben, egyedül képesek a társadalmi összhangot létesiteni,

*) Rössler: Ueber die geschichtliche Entwickelung der volkswirthschaftlichen Ideen der neuern Zeit: Laissez faire, le monde va de lui même, rief man aus der Gesellschaft dem Staat zu, die Volkswirtschaft folgt, wie das Weltall, ihren eigenen Gesetzen, die unabhängig vom Staate sind und Eingriffe des Staates erzeugen nur Unordnung und Verwirrung. Man kann daher in jenen Systemen nur einen zunächst verunglückten Versuch der Trennung der Gesellschaft vom Staate betrachten. In den bezeichneten Irthümern lag aber der Keim einer falschen Richtung, wodurch verhängnissvolle weitere Irrthümer herbeigeführt wurden; denn indem man die Volkswirthschaft für eine natürliche vom Staate unabhängige Ordnung hielt, wurde man verleitet, die Gesetze der Volkswirthschaft gleich den physikalischen und chemischen Gesetzen für unabänderlich und der menschlichen Einwirkung überhaupt entzogen zu erklären, und so kam man monströser Weise dazu, allen neuerdings von dem Besitze, insonderheit dem Capitale, ausgehenden Missbräuche und Uebergriffe als unumstössliche Naturnothwendigkeit zu erachten und jeden Versuch, eine Abhilfe dagegen als Unnatur und Unvernunft zu bezeichnen. — V. ö. továbbá Laboulaye: François Quesnay.

a társadalmi rendet biztositani. Ezen nézet általánosan uralkodóvá vált és a nemzetgazdaságtanban a physiocratismus*) keletkezésére nyujtott alkalmat, mely szintén a természeti törvényekre fektetett fősulyt a gazdaságtanban is. És ezen uton haladt Smith is, kinek ragaszkodása az uj bölcseleti irányhoz a következő mondatban legerősebben van kifejezve: All systems either of preference or restraint being completely taken away, the obvious and simply system of natural liberty establishes itself of its own accord.**) Ezen alapból kiindulva jött ő a natural value, natural price, natural wages fogalmaihoz és ugyanazon alapon nyugszik tana a szabadkereskedelemről, valamint az állami non-interference-ről szóló nézetei.

Smith tana azon időben, melyben az keletkezett nagy vivmány volt; ő joggal nevezhető a nemzetgazdaságtan megteremtőjének. Azonban mindez nem tarthat vissza bennünket kimondani, hogy 1) a nemzetgazdaságtant nem szabad többé az önérdekre, mint főrúgóra fektetni, hogy az önérdek mellett a közér-

*) V. ö. Horn: l'économie politique avant les physiocrates, chap. XV. — Chevalier: Cours d'ecónomie politique; 10. discours.

**) Az összefüggést Adam Smith és azon kor bölcsészeti iránya közt, legjobban jellemzi az 1870-diki Fortnightly Review egyik cikke »The political economy of Adam Smith,« melyből a következő szavakat idézzük: Two essentially opposite systems of reasoning respecting the fundamental laws of human society were before the world at that epoch. which may be respectively designated as the theory of a Code of Nature and the inductive systems of Montesquieu. Of the two schools the first finds in assumptions respecting the nature of man a complete natural organisation of the economical world and aims at the discovery of »natural prices,« »natural wages,« natural profits.«

And as the classical conception of nature supposed simplicity, harmony, order and equality in the moral as in the physical world, in Adam Smith philosophy it becomes associated with divine equity and equal benevolence towards all mankind and by consequence with a substantially equal distribution of wealth as the means of material happiness. Nothing therefore is needed from human legislation beyond the maintenance of equal justice and security for every man to pursue his own interest in his own way.— The nature hypothesis had, however, with Adam Smith another powerful ally in the idea of liberty. The idea of civil and religions liberty, of resistance to arbitrary goverment and unequal laws of confidence in individual reason and private judgement as opposed, to

dek,*) és a humanitarianismus nagy szerepet játszik; 2) hogy a munkaszaporitás mellett még más sőt talán fontosabb organisatoricus elvek**) müködnek, melyek különösen a müipar nagy felvirágzását, erőkifejtését, előmozditják, 3) hogy az állam beavatkozása sok helyen nélkülözhetlen, különösen ott, hol ellentétes társadalmi törekvéseket összhangzásba kell hozni, hol egy uj cultureszközt kell meghonositani és hol egyéni érdekek magasabb társadalmi érdekkel összeütköznek; hogy elvégre a szabadverseny nem mindenütt képes a gazdasági szükségletek legjobb kielégitéséhez vezetni, hanem sok helyütt a legnagyobb visszásságokat szüli.

Eltekintve ezen alaphibáktól, a Smithianismus már azért sem felelhet meg többé, mert ez egyrészt a fogyasztás ethikai oldalát nem vette tekintetbe, másrészt pedig a termelés feltételeit mélyebben nem is fejtegette. Sok részben tanai inkább leirók mint sem elemezők és minden izökkel a Smith idejében uralko, dott angol iparrendszeren alapulnak. Azóta azonban a gazdasági élet nagy haladást tett. A munka felszabadult, a szabad kereskedelem diadalmasan vonult át egész Európán, az államok alkotmányos alapra fektettettek, a gépipar óriási mérveket öltött a társulás, a hitel, az értékpapirforgalom, a közlekedés az akkori nemzetgazdaságot világ-gazdasággá változtatták. Hasonlitsuk egyszer össze Anglia gazdasági életét Smith idejében ***) és mostan és a különbség hajdan és most közt legjobban fog szemeinkbe

---

the dictates of external authority, had begun even in the seventeenth century to spread from the world of religion aud politics to the daily business of life. The predominent form which this idea took was the liberation of individual effort in the world of industry and trade, from oppressive, restrictions and arbitrary and unequal imposts; and it found in the code of nature a quasi philosophical basis on which to build a complete »economic system of natural liberty.«

*) Schäffle: Das gesellschaftliche System etc. III. könyv: Die wirthschaftlichen Triebfedern in der menschlichen Gesellschaft, Chevalier cours d'économie politique I, 212 és 226.

**) Herrmann: Prinzipien der Wirthschaft, die Geschichte des Mittels 231. lapon és Das wirthschaftliche Arrangement, 247. lapon. Marx. Das Kapital 324. lapon.

***) Smith munkája 1776-ben jelent meg.

ötleni: A lakosság tett 1774-ben 10,400,000, 1871-ben 31.609,910 lelket; a vastermelés emelkedett 17000 tonnáról 5.963,515 tonnára (1871); a feldolgozott nyers pamut volt 1761-ben 3 millió font, 1870-ben 1000 millió font; a behozatal 1763 óta harminczszoros lett 10 millióról 303 millió L.; a kivitel huszszoros: 13 millióról 244 millió; a kikötői hajózás is huszonnégyszeres lett: 1.500,000 tonnatartalom akkor, most 36 millió tonna; a királyság hajóforgalma 550,000 tonnáról 7,100,000 tonnára emelkedett, tehát 14-szeresedett. A csatornák hossza 11 angol mértföldről 1755-ben 2431-re szaporodott; vasutak nem léteztek, most van 15376 mértföld; ugyanaz áll a Power-Loomról, most van 600,000; a takarékpénztárakba betett összeg jelenleg 38 millió font, a clearing house forgalma pedig 1870-ben 4.787,217,000 fontot tett, mely két utolsó intézet szintén azon első korszakban ismeretlen volt. A cukorfogyasztás az utolsó 70 év alatt 3 millió mázsáról 16 millióra, a theafogyasztás 23 millió fontról 112 millióra emelkedett. Emlitsem-e elvégre még azt is, hogy Watt egyszerüen müködő gőzgépe csak 1764-ben, tehát 12 évvel Smith munkájának megjelenése előtt találtatott fel, de a kétszer müködő, mely tulajdonképen a gőz alkalmazását előmozditotta, csak 1782-ben, tehát a munka megjelenése után 6 évvel később és hogy egy évvel Smith munkájának megjelenése előtt az egész világon csak 20 gőzgép létezett? Hargreaves szövő jenny-je, 1767-ben, Arkwright szövőgépe 1769-ben, a power loom 1787-ben találtatott fel; a selfactor csak 1830-ban. Más, iparunkat és gazdálkodásunkat átváltozó gépek és anyagok még később találtattak fel; a gőzkalapács csak 1843-ban, a Bessemer-acél 1855-ben, a varrógép 1843-ban, a nagy vegytani felfedezések és találmányok csak e század 30-as éveiben, a gőzhajózás 1807-ben, az első vasut 1825-ben, a távirászat 1837-ben stb.

Ennyire haladt Smith óta a gazdaság; lehetséges-e hogy a gazdaságtan megmaradjon régi álláspontján? Nem. A gazdasági rendszer fejlődése is tehát bizonyosan be fog következni. A következőkben röviden jelezni akarjuk azon pontokat, melyeken ezt már is észrevehetni. Itt még csak a Smith-féle rendszer kritikáját illetőleg a következő munkákra utalunk:

Lauderdale: An inquiry into the nature and origine of

public wealth and into the means and causes of its increase Edinburg 1804.

Chevalier: étude sur Adam Smith etc: Journ. de Écon. 1874; Condillac: le commerce et le gouvernement considérés relativement l'un à l'autre.

Knies: Die politische Oekonomie vom Standpunkte der geschichtlichen Methode. Braunschweig 1853.

Hildebrand: Die Nationalökonomie der Gegenwart und Zukunft. Frankfurt 1848.

Rössler: Über die Grundlagen der von Adam Smith begründeten Volkswirthschaftstheorie. Erlangen 1868.

Schönberg: Die Volkswirthschaftslehre. Berlin 1873.

Lotz: Handbuch der Staatswirthschaftslehre. Erlangen 1838.

Adam Müller: Die Elemente der Staatkunst. Berlin 1803.

Fr. List: Das met. System der pol. Oekonomie különösen a bevezetésben.

Ide tartoznak továbbá az ujabb német iskola legtöbb munkái, és a kik az első támadásokat a Smith-féle rendszer ellen intézték, — a socialismus követői. Különben a Smith által megállapitott iskola irodalomtörténete még nincsen megirva.

III.

Az angol szabad kereskedelmi iskola egyik főhibája azon ellenséges indulatban rejlett, melylyel az állami tevékenység ellen a nemzetgazdaság terén viseltetett. E felfogás korántsem vezetendő vissza Smith-re, ki ugyan a szabadkereskedelmet védte, de a mellett, a mint ezt V. könyvének I. fejezete mutatja, sok tekintetben az állami tevékenységet szükségesnek találta. De még Ricardo-nál sem találjuk a non interventio rideg theoriáját, mely tulajdonképen nem is angol, hanem tiszta franczia találmány (Bastiát) és mely a francia constitutionalis államjog iskolája (Bajamin Constant) által fejlesztetett rendszerré. Az angoloknál újabb időben különösen Buckle és Spencer (over-legislation) nyilatkoztak az állami tevékenység ellen; mindkettő erős tulzásba esett. Ezen felfogás szerint az államnak semmibe sem kell avatkoznia, miután a szabad verseny legjobb regulatora a nemzetgazdaságnak, és a gazdaság harmoniája önmagától előáll. Az állam csak a vagyon- és személybiztonság fölött őrködjék, és a többiek iránt laissez faire, laissez passer. Mi fentebb láttuk, milyen uton jutott Smith saját nézetéhez, bár — a mint mondám — szem előtt kell tartanunk, hogy a non-interference theoriáját nem vitte azon tulságig, mint utódjai, minek igazolására hivatkozunk arra, hogy ő az angol nemzetgazdasági politika egyik legerősebb védinstitutióját, a hajózási actát helyeselte, mint ez a következő szavakból kiderül: As defence, however, is of much more importance than opulence, the act of navigation is, perhaps, the wisest of all the commercial regulations of England (Wealth of Nations, book IV. chap. II. 188. lapon, Nelton and Son-féle kiadás). Csak később, midőn a gyári osztály érdeke a parliamentben is jutott ér-

vényre, érlelődött lassankint azon kizárólagos iskola, mely a Manchesteriskola neve alatt ismeretes. Ezen párt véleménye szerint az állam egy éjjeli őr szolgálatára volna utalva, mint Lassalle mondta és elvesztené azon nagy szerepet, mely őt a társadalom közepette joggal illeti. Ez azonban merő tévedés. Elismerjük ugyan mi is, hogy a magántevékenység képezi a szabályt a társadalmi életben, de azért még egész sora marad az állami feladatoknak. A szabad verseny és az önérdek nem képesek a gazdasági világot összetartani és ha akarjuk, hogy a gazdaság is valódi cultureszközzé fejlődjék, az állam közreműködését nem mellőzhetjük. Az állam ugyanis a legmagasabb társadalmi kulturközeg, melynek feladata a fejlődés azon feltételeit megvalósitani, melyeket az egyes önmagának meg nem szerezhet. Az állam feladata a társadalmat egy magasabb személyiséggé emelni, melynek minden része a lehető legmagasabb szellemi és anyagi fejlődésnek örvendezzen. Mindaz, mi a fejlődés föltételeül jelenkezik, az állam által létesittessék. A mint ezen feltételek változnak, ugy változik az állam feladata is, mint azt helyesen mondá Stanley Jevons a »statistical society« megnyitásánál (opening adress, Journal of the statistical society, 1870); Three centuries ago the state recognized principle that no person should be allowed to perish for want of bread; for three centuries the state has allowed the people to perish for want of mind and knowledge.« A feudalis időben az állam szükségesnek találta a vagyonrendszert, céhrendszert szabályozni, mig a rendészet, az igazságszolgáltatás patrimonialis elveken alapult; a mint ez utóbbiak a társadalmi viszonyok fejlődése és sokszorosodása nyomán nagyobb jelentőséget nyertek, az állam ezekről is gondoskodott. A közlekedési rendszer azelőtt csak kevéssé birt állami érdekkel és addig nem is részesült állami igazgatásban; ez egészen megváltozott korunkban, hol a közlekedési vonalok mintegy a geografia egy részét, de mindenesetre a fejlődés főfeltételeit képezik. Hajdan sőt többé kevésbé most is az állam szigoruan felügyel az egyházi érdekek fölött; a felvilágosult államok ezt nem tartják szükségesnek, de annál éberebb figyelemmel őrködnek a népnevelési viszonyok fölött. Mindezek nyom án bátran állithatjuk, hogy az újkori állam természeténél fogva a nép egész cul-

turéletével szoros összeköttetésben áll, hogy minden téren, a hol közremüködése szükséges, a haladás érdekében müködnie kell és hogy ezen feladata soha nem változik, de igenis az irány, melyben azt érvényesitenie kell. Minden változás csak abban állhat, hogy az állami tevékenység iránya másképen módosul, hogy más más feladatok bizatnak az állami tevékenységre és ezen metamorfozis akképen megy végbe, hogy az állami igazgatás feladatává minden időben első sorban az válik, mi az egész érdekében van, és mit az egész önmagának adni, létesiteni nem képes.

Az állami tevékenység tagadása annál inkább helytelen miután a moral-statistika eredményei a társadalmat mint egy a Reciprocitas és Continuitas által összetartott egészet mutatják, a hol azon individualismusról, melyet az atomistikus nemzetgazdaságtan feltételezett, szó sincs. Élvezet és inség, jutalom és bün most az egész társadalom functiójaként mutatkozik és igy az állam tevékenységét a társadalom és társadalmi fisiologia helyesebb felfogása követelik.

Mill a political economy utolsó fejezetében foglalkozik e tárgygyal és véleményét röviden abban foglalhatni össze, hogy ő ugyan az öntevékenységet általános szabálynak tekinti, de az alól a cultura érdekében számos kivételt megenged. When those who have been called the laissez-faire school have attempted any definite limitation of the province of the government, they have usually restricted it to the protection of person and property against force and fraud; a definition to which neither they nor any one else can deliberately adhere, since it excludes some of the most indispensable and unanimously recognised, of the duties of government.

Azután áttér az állami beavatkozás ellen felhozott érvek czáfolására és azon egyes esetek néhányát felsoroltván melyben szerinte a kormány, azállam tevékenysége szükséges, eszméit a következőképen fejezi be: It is necessary to add, that the intervention of government cannot always practically step short at the limit which defines the cases intrinsically suitable for it. In the particular circumstances of a given age or nation, there is scarcely anything, really important to the general interest, which it may not be desirable, or even necessary, that the government

should take upon itself. At some times and places there will be no roads, docks, harbours, canals, works of irrigation, hospitals, schools, colleges, printing presses, unless the government establishes them; the public being either to poor to command the necessary resources or too little advenced in intelligence to appreciate the ends, or not sufficiently practized in joint action to be capable of the means. This is true, more or less, of all countries inured to despotism, and particularly of those in which there is a very wide distance in civilisation between the people and the government: as in those which have been conquered and are retained, in the subjection by a more energetic and more cultivated people. In many parts of the world can do nothing for themselves which requires large means and combined action, all such things are left undone, unless done by the state. In these causes the mode in which government can most surely demonstrate the sincerity with which it intends the greatest good of its subjects, is by doing the things which are made incumbent on it by the helplessness of the public, in such a manner as shall tend not to increase but to correct that helplessnes. — Even in the best state which society has yet reached, it is lamentable to think how great a proportion, of all the afforts and talents in the world are employed in merely neutralizing one another. It is the proper end of government to reduce this wretched waste to the smallest possible amount, by taking such measures as shall cause the energies now spent by mankind in injuring one another, or in protecting themselves against injury to be turned to the legitimate employment of the human faculties, that of compelling the powers of nature to be more and more subservient to physical and moral good.

Evvel Mill a Laisser-faire theoriáját erősen megingatja. Hasonló értelemben és igen szépen nyilatkozik Macaulay (Speeches, német fordítás, a tiz óra-törvényről): Handel, blos als Handel betrachtet, blos mit Bezug auf das pecuniäre Interesse der kontrahirenden Parteien betrachtet, kann kaum zu frei sein. Aber es giebt einen guten Theil von Handel, der nicht blos als Handel betrachtet werden kann und der höhere als pecuniäre Interessen berührt. Und zu sagen, dass die Regierung

niemals einen solchen Handel reguliren dürfe, ist eine monströse Behauptung, vor welcher Adam Smith erschrocken sein würde. — Die Wissenschaft der Wirthschaftspolitik lehrt uns nur, dass wir uns nicht aus kommerziellen Gründen in die Freiheit des Handels mischen sollen, und in den Fällen, die ich angeführt habe, mischen wir uns in die Freiheit des Handels, aus höheren als kommerziellen Gründen.

Ennyi Angliából. Németországban az eziránti legérdekesebb nyilatkozatokat az úgynevezett kathedersocialistáknál találjuk. Az ezek által tartott congressusra való első meghivása a következőt mondja:

Die staatliche Fürsorge sehen wir nicht als Nothbehelf oder als unvermeidliches Uebel an, sondern als Erfüllung einer der höchsten Aufgaben unserer Zeit. A kongressus megnyitásánál pedig Schmoller, strassburgi tanár, a következőket mondá: Sie (tudniillik az uj párt tagjai) kommen überein in einer Auffassung des Staates, die gleichweit von der naturrechtlichen Verherrlichung des Individuums und seiner Willkür, wie von der absolutistischen Theorie einer alles verschlingenden Staatsgewalt ist. Indem sie den Staat in den Fluss des historischen Werdens stellen, geben sie zu, dass seine Aufgaben je nach den Culturverhältnissen bald engere, bald weitere sind; niemals aber betrachten sie ihn, wie das Naturrecht und die Manchesterschule als ein nothwendiges, möglichst zu beschränkendes Uebel; immer ist ihnen der Staat das grossartigste sittliche Institut zur Erziehung des Menschengeschlechts; — sie wollen eine starke Staatsgewalt, welche über den egoistischen Klasseninteressen stehend, die Gesetze gebe, mit gerechter Hand die Verwaltung leite, die Schwachen schütze, die untere Klasse hebe. — Wir glauben, dass zu grosse Ungleichheit der Vermögens- und Einkommensvertheilung, dass ein zu erbitterter Klassenkampf mit der Zeit auch alle freien politischen Institutionen vernichten muss und uns wieder der Gefahr einer absolutistischen Regierung entgegenführt. Schon darum glauben wir, dass der Staat einer solchen Entwickelung nicht gleichgiltig zusehen dürfe. — Wir verlangen vom Staate, wie von der ganzen Gesellschaft und jedem Einzelnen, der an den

Aufgaben der Zeit mitarbeiten will, dass sie von einem hohen Ideale getragen seien. Und dieses Ideal darf und soll kein anderes sein, als das, einen immer grössern Theil des Volkes zur Theilnahme an allen höheren Gütern der Cultur, an Bildung und Wohlstand zu berufen; das soll, und muss die grosse im besten Sinne des Wortes demokratische Aufgabe unserer Entwickelung sein, wie sie das grosse Ziel der Weltgeschichte überhaupt zu sein scheint.

Nemesebb, magasztosabb vonásokban soha eddig gazdaságpolitikai tantétel nem fejeztetett ki. Az eszme fiziologiai alapját, pedig igen helyesen egy névtelen író következőképen adja: Je höher entwickelt die Gesellschaft, desto vielseitiger und in desto grösserer Fülle empfängt die Regierung Reflexe von allen Theilen des Organismus und umso thätiger und zweckmässiger wirkt sie auf dieselben zurück.

Hasonló nézeteket találunk a nemzetgazdaságtan többi képviselőinél úgy különösen Schäffle, Brentano, Schönberg és másoknál; behatóbban tárgyal erről Scheel (die sociale Frage), melyből még a következőket idézzük: Es haben sich aus früherer Zeit zwei Axiome festgesetzt, welche die Anschauungen von der Staatsgewalt verwirren und die Volkswirthschaftspolitik auf falschen Bahnen erhalten: es sind dies die: erstens, dass es gewisse Grenzen der Staatsthätigkeit der Gesellschaft gegenüber geben müsse und zweitens, dass eine Einmischung der Staatsgewalt in die Volkswirthschaft schädlich wirken. Diese Axiome, einstmals bei anderer Lage der Dinge berechtigt und heilsam, sind heute ein Hemmniss des socialen Fortschrittes. — Die Staatsgewalt ist das Werkzeug der Kultur, welches die Gesellschaft in der Hand halt; und nur durch kräftige Anwendung desselben können die Culturfragen gelöst werden.

Szükséges volna itten még ezen eszme fejlödési menetét az államjogban kutatni, a hol hasonlóképen találkoznánk kitunő képviselőivel Milton, Filangieri, Achenwall és másokban. A helyett legyen szabad e sorokat Bluntschlival bevégezni, kiben a következőket olvassuk: Auf der anderen Seite verlangen und

unterstützen die heutigen Völker auch eine starke Staatsgewalt zum Unterschiede von dem sogenannten Liberalismus der zwanziger Jahre, der allzuoft jede Schwächung der Regierungsgewalt für einen Fortschritt in der Freiheit gehalten. — Die Sicherstellung der individuellen Freiheit scheint ihnen (Eötvös, Torqueville, Mill, Laboulaye, Humboldt) als die einzige oder doch als die Hauptaufgabe des modernen Staats — aber die ganze Geschichte sowohl der Staatswissenschaft als der Staaten beweist, dass diese individualistische Staatsidee einer tiefern Einsicht in die Natur des Staates und den wirklichen Bedürfnissen auch der heutigen Völker ebenso wenig genügt, als die entgegengesetzte kommunistische Rechtsidee. — Hätte Humboldt in einer Zeit gelebt, in denen der Staat ohne Macht war und es ausser der Rechtspflege fast keine öffentliche Verwaltung und keine staatliche Sorge für die materiellen und Culturinteressen gab, so hätte wohl auch er eingesehen, dass eine so enge Begrenzung der Staatsaufgabe den gemeinsamen Lebensaufgaben des Volkes nicht genüge, — indem der moderne Staat nicht blos die Freiheit der Individuen, sondern zugleich die einheitliche und mächtige Gestaltung des Gesammtlebens anstrebt. — Von der organischen Natur des Staats und von seiner Bestimmung dem Gesammtleben des Volkes zu dienen und dasselbe darzustellen, hatte er (Humboldt) damals noch keine Ahnung.

Mindenütt tehát annak elismerése, hogy az állam természete követeli, miszerint az tevékenységét mindenre kiterjeszsze, mi a nép culturáját előmozditani képes. *)

Azonban gyorsabban mint a tudomány cáfolta meg a gyakorlat az állami non interference theoriáját. Angliában a har-

*) Lásd erről még a következő irodalmat: Mill, Political economy, Cairnes, Principles of political economy különösen pedig a kathedersocialismus irodalmát (Schmoller, Die sociale Frage und der preussische Staat. Brentano, Geschichte der Gewerkvereine különösen I. 126. lapon. Schönberg, Volkswirthschaftslehre. Held, Die Arbeiterpresse der Gegenwart. Engel, die Wohnungsnoth, Scheel, Theorie der socialen Frage. Sybel, Ueber die Wirksamkeit der Staatsgewalt in socialen und ökonomischen Fragen etc.), Dietzel, die Volkswirthschaft und ihr Verhältniss zu Gesellschaft und Staat. Trendelenburg, Naturrecht etc.

mincas évek elejétől kezdve a munkásviszonyok képezik az állami gondoskodás és a törvényhozás kiváló tárgyát. Az e tárgyban hozott törvények, melyek egyelőre a trades-unions törvényes elismerésével és az arbitration act-tal 1872-ben lezáródnak, egyenes tagadása a manchesterismusnak. Ugyanaz áll azon költséges fáradozásokról, melyeket Anglia a párisi világkiállítás óta tesz, a műipar tanitása érdekében.*) Legtovább ment azonban Anglia, midőn a távirdákat állami kezelés alá vette és midőn a munkásosztály számára takarékpénztárakat és életbiztositó-intézeteket állitott, illetőleg ezen üzletágakat a postával összekötötte.

Nagyobb horderejű továbbá azon tény, hogy Angliában már évek óta megindult az agitatio a vasutaknak az állam által leendő megvétele végett. Nemcsak a szakemberek egész sora, mint Galt, Jevons, Tyler, hanem testületek mint a statistical society, a City főlapja »The Economist,« a liverpooli kereskedelmi kamra, a Quarterly és Edinburgh Review és sok mások nyilatkoztak az állami vasutak rendszere mellett és nem szenved kétséget, hogy ezt egyelőre csak a parlamentben még nagy számban képviselt Railway Interest teszi lehetetlenné. Miképen itél azonban a közvélemény Angliában a manchesterismus fölött, azt mutatják a Times (1874. jul. 13. száma), tehát a »money interest« főképviselőjének következő szavai a Cobden ünnepélyről: The institution of a personal cult is always hazardous, for the circumstance of the world change and new question arise which were never studied by the originator of society and the disciples of the dead teacher go on building up his touch instead of giving up their mind, as he would have done, to the solution of the last problems practical life presses on the attention of man. — Already the time is at hand when it is necessary to pass beyond Cobden if we would make ourselves worthy of claiming affinity with him.

Hasonló szellemben nyilatkozik Frederic Harrison, Fortnightly R. 303: Closely allied to this impression is a feeling which

*) Barnard (Educational journal VI. 48. lapon): Angliában 1853—1870-ig az iparos tanitásra 1,492.034 L. lett kiadva. Különösen nagy érdemei vannak e téren a society for the encouragement of arts, manufactures and commerce, mely 1747-ben lett alapitva.

affects the liberal party even more than a liberal government the distaste of the mass of the nation for the mechanical repetition of economic sophisims. The saws which the money-making classes pretend to be pol. econ. the gospel of laissez faire, or rights of (wealthy) men, may be sovereign maxims for getting on in the world, but the must ruin a political party. The so called liberal party is that which specially prides itself on the purity of its economic orthodoxy, is the party, which is always on the side of doing nothing, that is, practically on the side of the rich, which is ever ready with scientific dogmas to show the criminal weakness of protecting the weak, which teaches there is but one way of making ships seaworthy, or mines safe, or factories healthy, fraudulent traders honest, and overworked chilgren happy, and that is by letting them all alone, by respecting the good-like wisdom of enlightened self-interest. It is true no Government of a civilised community can ever act upon this cynical paradox.

Alapvetők azonban Cohn, »Entwickelung der Eisenbahngesetzgebung« cimü munkájában előadott nézetei az angol gazdasági rendszer természete felől:

Eine verbreitete Meinung sieht das englische Wirthschaftsleben als den klassischen Boden der wirthschaftlichen Freiheit an, welche hier, als altenglische Überlieferung, oder als Errungenschaft des gegenwärtigen Jahrhunderts Triumphe gefeiert habe, wie nirgends sonst. — Aber es ist nicht richtig, dass die wirthschaftliche Freiheit ein kennzeichnendes Moment des altenglischen Staates gewesen; und es ist auch nicht richtig, dass die systematische Beseitigung der historischen Schranken und die Herstellung des modernen Ideals der »freien Concurrenz« eine längst abgeschlossene Thatsache in England sind. — In dem positiven Rechte des Landes führen Ordnung und individuelle Freiheit, Gemeinsinn und Selbstsucht einen niemals abgeschlossenen Kampf, dessen Ergebniss für das Leben eine Mischung von Beiden ist, in der bald das Eine, bald das Andere oben auf gelangt.

Végre találjon itt helyet Cairnes (Essays in political economy: Political economy und laissez faire cimü dolgozatából) következő érdekes állitása: There are those, whose faith in laissez-

faire is not quite so absolute as that of the majority; who hold that there are ends to be compassed in social and industrial life which can only be reached through the action of society as an organized whole; and that, while the mere negative and destructive part of industrial reform has been well-nigh completed, a work of positive and reconstructive reform still lies before us.

De nemcsak Angliában, hanem másutt is a non-interference theoriája már régen el van hagyva. Az északamerikai egyesült államok egyes vasutaknak állami garantiát nyujtottak, az utolsó 1873-diki krizisben pedig treasury-bons által nyujtottak segélyt a megszorult kereskedelemnek. Az európai continensen lévő államok kivétel nélkül különösen a vasutépitést tették gondoskodásuk tárgyává; Ausztria és Németország pedig különösen az iparos tanitás utján törekednek most is az ipar fejlesztésére hatni. A krizis nyomása alatt Ausztria nemcsak a banktörvény a bankjegyek kibocsátását megszoritó pontját függesztette fel, hanem előlegezési pénztárak felállitása által iparkodik az általános pangáson segiteni. Németországban szintén nyilatkozott legujabban a kivánalom, a vasutakat állami kezelés alá venni, miben a porosz vasuti bizottság egyedüli óvszerét látja a világszerte meghonosodott vasuti visszaéléseknek.

És igy talán eléggé lesz támogatva azon állitásunk, hogy a nemzetgazdaságtan az állami beavatkozás iránti régibb nézetét teljesen el kell hagyni, miután az állami tevékenység általános és csak annak minősége és alkalmazása változhatik. Zárszóul pedig ide iktatjuk Ducpétiaux következő szavait: (Bulletin de la comission centrale de statistique VI. kötet 566. lap: Des subsistances, des salaires et de l'accroissement de la pop): La liberté sans doute est un élément essentiel du développement et de la prosperité des nations comme des individus; mais c'est à la condition de s'arrêter aux limites au delà desquelles on aboutirait inévitablement à l'absence de toute direction, au désordre, á l'anarchie, á l'anéantissement. En d'autres termes, il faut, pour que la société accomplisse des destinées et perpétue son existence, qu'elle ait un guide qui veille, qui prévoie, qui prévienne, qui préside à toutes ses evolutions et qui maintienne le lien entre les générations qui s'ecoulent et celles qui s'élevent.

IV.

A nemzetgazdaság helyesebb felfogása fel van tételezve azon kutatási rendszertől, mely a gazdasági törvények nyomozásánál alkalmaztatik. Ezen kérdés első sorban megoldandó, mielőtt a tudományos rendszer kiépítéséhez fognánk. Dacára annak e tárgygyal még kevesen foglalkoztak. A zok közől, kik a morális tudományokban alkalmazandó módszert tanulmányozták, különösen kiemelendő: Descartes és Hume. Ez valamint a nemzetgazdaságban kitünő szerepet vitt Locke is határozottan az inductiv módszer mellett foglalnak álláspontot. Ujabban Whewell*) is az inductiv módszert ajánlja, azonban kivánja, hogy mellette az emberben lévő »ideas« alkalmaztassanak az inductio által szolgáltatott tényekre. Irányadó a legujabb időben e kérdésben John Stuart Mill, ki a »Some unsettled questions« cimü müvében, később a Logika utolsó könyvében behatóbban foglalkozik e tárgygyal ezen cim alatt: Method and definition of political economy**). Nézetei a következők:

In the definition which we have attempted to frame of the political economy, we have characterized it as essentially an abs-

*) Whewell: Novum organon renovatum.

**) Erről lásd: Béla Weisz: Die Nationalökonomie und ihre Methode. (Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik, 10. évfolyam. — Azok közől, kik a nemzetgazdászat módszerével különösen foglalkoztak, felemlitendők:

Hume: Abhandlung über die menschliche Natur als Versuch die beobachtende Methode auch für Gegenstände des Moral einzuführen, és Untersuchung in Betreff des menschlichen Verstandes. VII. rész.

Say: Cours d'économie politique I. Considerations générales.

tract science, aud its method as a priori. Such is undoubtedly its character as it has been understood and tought by all its most distinguished teachers. It reasons, and, we contend, must necessarily reason from assumptions, not from facts. It is built upon hypothesis, strictly analogous to those which under the name of definitions are the foundation of the other abstract sciences. Geometry presupposes an arbitrary definition of a line »that which has length but not breadth«. Just in the same manner does political economy presuppose an arbitrary definition of man, as a being who univariably does that by which he may

---

Lange: Geschichte des Materialismus S. 219.

Charles Comte: Traité de legislation I. chap. 2.

Marx: Das Capital 377. lapon.

Knies: Die politischeÖk onomie vom Standpunkte der historischen Methode 321. lapon.

Mill: The definition and method of political economy, továbbá inductive aud rationative logic« czimü munka utolsó kötetében.

Cairnes: The character and logical method of political economy. 1856.

Cornwall Lewis: A treatise on the method of observation and reasoning in politics. 1852.

Th. de Quincey: the logic of political economy London 1845.

Dufau: De la méthode d'observation dans son applications aux sciences morales et politiques. Paris 1866.

Baudrillart: De la methode en économie politique. Jour. d. Écon 1866.

Pétrement: De la méthode en économie politique. Journ. d. Écon 1866.

Schiatarella Raffaele: Del metodo in economia sociale. Napoli, 1873.

Newmarch: Volkswirtschaftliche Prospectiven. Berlin, 1872.

Öttingen: Moralstatistik 1. kötet.

Brentano: Zur Kritik der englischen Gewerbevereine. II. kötet.

L. P.: Gedanken über die Staatwissenschaft der Zukunft. 1873.

Carey: Die Socialwissenschaft.

Liebig: Induction und Deduction. Egy a bajor tudományos akademiában tartott előadás.

Duhamel: des méthodes dans les sciences de raisonnement Paris 1865.

Cournot: Traité de l'enchainement des idées fondamentales dans les sciences etc. Paris 1861.

Laplace: exposition du systéme du monde 420. lap.

obtain the greatest amount of necessaries etc, which the smallest quantity of labour and physical self-denial with which they can be obtained in the existing state of knowledge. The conclusion of p. e. consequently, like those of geometry, are only true, as the common phrase is, in the abstract; that is, they are only true, under certain suppositions in which none but general causes — causes common to the whole class of cases under consideration — are taken into account. But we go further than to affirm that the method a priori is legitimate mode of philosophical investigation in the moral sciences; we contend, that it is the only mode. It is vain to hope, that truth can be arrived at, either in political economy as in other department of the socical science, while we look at the facts in the concrete, clothed in all the complexity with which nature has surrounded them, aud endevour to elicit a general law by a process of induction from a comparison of details; there remains no other method than the a priori one, ore that of »abstract speculation.«

Ezek rövideden Mill, az inductiv tudomány tovább fejlesztőjének nézetei és csodálattal kell észrevennünk, hogy ő a nemzetgazdaságtanban az inductiót, de még az általa annyira tisztelt Comte universe deductióját erősen visszautasitja. Szerinte a nemzetgazdaságtan nem képes az inductiót használni, először azért, mert első alapelve egy feltevésen alapul, mely a valóságban nem létezik volamint a geometria tételei, melyek csak abstracte véve helyesek. Továbbá nem lehet alkalmazni az inductiót azért, mert annak két lényeges segédeszköze, az észlelés és a kisérlet a nemzetgazdaságtanban hiányzik; nem alkalmazható végre az inductió, mert a gazdaságban mint általában az emberről szóló tudományokban az okok sokszerüsége, complexitása lehetetlenné teszi, a hatásokat az egyes okokra visszamagyarázni.

Véleményünk szerint mindezen körülmények meg nem támadhatják az inductió t e l j e s alkalmazhatóságát. A mi mindenekelőtt a lehetőséget illeti egy legmagasb elvből az egész tanrendszert levezetni, ugy épen az önérdekből deductió utján nyert nézetek legujabb időben téveseknek bizonyultak. Az észlelés a gazdaság terén is épugy lehetséges mint a természettudományban és ha mi a tárgyat csak jól tudjuk választani és korlátolni

ugy elegendő számben is kinálkozik az észlelet. Csak a kisérlet hiányzik a gazdaságban; azonban a természettudományban sem lehet azt mindenütt alkalmazni és sok ága a természettudománynak puszta észlelésekre van utalva.. Miután azonban az észlelendő jelenségek a gazdaságban nagy számban jelenkeznek, ugy a kisérlet szüksége sem olyan nagy. Legfontosabb ellenvetésnek látszik az, hogy az okok complexitásánál fogva lehetetlen a tényekből a törvényeket levezetni. Ez abstracte véve talán igaz, de ha meggondoljuk, hogy a practicus gazdasági életben is ezen complexitással számolunk, és hogy a gazdasági életnek is lehetetlen volna célt érni, ha a tényleges viszonyokból nem volna képes a cselekvésében követendő elveket meriteni, ugy talán ezen indok sem fog előttünk megállani. Az okok complexitásával szemközt nagyon is segit az, hogy a kisebb okoknak csak csekély hatásai vannak és hogy bennünket a gazdaságban csak a főokok érdekelnek, hogy ezek pedig eléggé kimagyarázhatók a tényekből, azt a gazdasági élet mindennapi vezetése mutatja. De nem szenved kétséget az sem, hogy két ok közremüködéséből származó jelenségnek inductiv uton való megfejtése sem nehezebb mint két elv összemüködéséből származó jelenségnek deductiv magyarázata.

Lord Bacon, az inductio új megalapitója, azt mondá: the mind of man must work upon stuff, az emberi ész az anyagon dolgozik. Ez áll a nemzetgazdászatra nézve is. Ha a fontos munkáskérdést, ha a vasuti kérdéseket, ha az árak képzését megérteni akarjuk, ehez csak ugy jutunk, hogy mentől több tapasztalati adatot szerzünk és azok nyomán az elveket levezetjük. Inductio alatt persze nem szabad talán az adatok értelmetlen halmazát érteni, azoknak gondolkozás nélküli összeállitását, hanem az adatok megitélését, mint Herschel mondá (théorie des probabilités): La science inductive . . . établit ces axiomes et s'occupe de rechercher dans chaque cas, quelles sont les circonstances réellement pertinentes dont les évenements dépendent et de debrouiller l'écheveau des phénoménes, en les réduisant, par l'analyse, à un système d'uniformité élémentaires et superposées auxquelles nous donnons le nom de théorémes d' induction.

Az inductio alkalmazása föltételezi a logikai eljárás meghatározását, a mely nélkül a tudomány tovább nem haladhat. Ezen eljárás egy része a statisztikai miveletekben adva van. A statisztika a társadalmi tudományok inductiv módszerének egyik leghathatósb eszköze. Mint olyan feladata a gazdaság terén a gazdasági tényezőkkel megismertetni; köztök az állandóan müködőket a változóktól megkülönböztetni, a tünemények tömeges észleléséből az azokban rejlő törvényeket vagy szabályokat meghatározni. Az okok meghatározása és schematikus felállitása egy előleges deductiv eljárást követel, mely azonban többé kevésbé ismét egy megelőző inductióból származik. Ez uton aztán a statisztika azon inductiv anyagot teremti elő, melyet a természettudós a természet észlelésében lel, és mely a nemzetgazdászt képesiti a tüneményekben rejlő tendenciákat magyarázni. *)

Az inductiv módszernek ténylegesen igen lényeges eredményeket köszönünk a nemzetgazdászatban.**) Igy azon fontos jelenségek, melyeket mi a Thünen-féle törvények cime alatt összefoglalni szoktunk, azon hosszu éven át folytatott vizsgálatok eredményei, melyeket azon nagy gondolkozó, Tellow-féle jószágán Mecklenburgban tett. A Hermann-féle ártörvény statisztikai vizsgálatok eredménye; a Malthus-féle népesedési törvény inductión alapul; azon nézetek, melyek ujabban a munka, munkabér és munkaszövetségek iránt terjesztettek és melyek különösen a béralaptheoriát (Lohnfond-theorie) folyamon kivül helyezték, azon nagybecsü tapasztalásokra vezetendők vissza, melyeket mi a nagy

*) Humboldt: Im politischen Haushalt, wie bei Erforschung von Naturerscheinungen sind die Zahlen immer das Entscheidende: sie sind die letzten unerbittlichen Richter in den vielbestrittenen Verhältnissen der Staatswirthschaft (idézve Kniesnél.)

Herbin: On doit regarder comme une des principales causes des erreurs en écon. pol. l'oubli, dans lequel est resté l'étude de la statistique.

Schäffle: Immer mehr wird die statistische Methode als exacte erfahrungsmässige Forschungsweise der Nö. zur Geltung kommen.

**) Walcker: Die sociale Frage etc. 33. lapon: Viele scheinbar deductiv gewonnene Sätze enstammen der Induction d. h. der direkten Beobachtung des Lebens. Viele Autoren glauben auch deductiv zu verfahren, während sie blos die Nachschlagewerke vergessen haben, aus welchen sie schöpften.

1867-diki angol munkás enquêtenek köszönünk. Ezek bővebb bizonyitására átengedjük a szót egy kitünő nemzetgazdásznak kinek neve a nemzetgazdászati tudomány egyik legjelesebb müvéhez*) van csatolva. Newmarch-nak, hogy általa ismertessük meg bővebaz inductiv rendszer eredményeit Angliában, tehát egy országban, hol a tudományos nemzetgazdászat leghosszabb ideig a deductiv rendszerhez ragaszkodott:**)

In der Behandlung der Staats- und Volkswirthschaftslehre in England, den Vereinigten Staaten und Deutschland sind in letzter Zeit zwei höchst wichtige und folgenschwere Erscheinungen eingetreten. Die Erstere dieser Erscheinungen ist die bestimmte Art, in welcher die Nationalökonomie denselben Weg gegangen ist, wie alle anderen Zweige des Wissens, indem sie soweit als möglich die frühere a priori, abstrakte und deductive Methode verlassen hat und wie jeder Gegenstand der geistigen Untersuchung in unserer Zeit zur Wissenschaft der Beobachtung, der Erfahrung und der Induction geworden ist. Die deductive Folgerung aus scheinbaren Prämissen ist umso viel leichter sowohl für den Schriftsteller als für den Leser, als das mühsame trockene Sammeln genauer Thatsachen, dass man in allen Zweigen des Wissens eine starke Neigung für lauter a priori und abstrakte Speculation und fast als nothwendige Folge, ein anmassendes, dogmatisches Auftreten finden wird. Alle die grossen Verirrungen des menschlichen Geistes sind fast ausschliesslich in den Prämissen entstanden, die man als Grundlage des Denkens benützte und werden auch zukünftig in den Prämissen zu suchen sein. — Man kann nicht läugnen, dass die Nationalökonomie während des grössten Theiles unseres Jahrhunderts viel zu sehr nach metaphysischen, geometrischen und deductiven Methoden studirt wurde. Die Prämissen haben nur in der Erfindungsgabe der Schriftsteller existirt. Die mühevolle Beobachtung der Thatsachen hat man dem Statistiker überlassen, dessen Funktion man für eine niedrigere hält. — Allein die Wahrheit ist nicht durch falsche Methoden zu erringen; es

*) Tooke és Newmarch: History of prices.

**) Newmarch: Volkswirthschaftliche Perspectiven. Berlin 1872.

entsteht bald ein auffallender, wenn nicht gefährlicher Widerspruch zwischen deductiven Vorhersagungen und den wirklichen Ereignissen. Diese Widersprüche zwischen Berechnung und Wirklichkeit retten die Wissenschaft und geben Gelegenheit zur Umkehr und durch eine solche Gelegenheit hat die Nationalökonomie viel gewonnen.

Newmarch felsorolja azon nagy munkákat, melyeket az inductiv módszer alkalmazásának köszönünk (Tooke, Jones, Chadwick, Rogers, Jevons, Dudley Baxter, Leone Levi, Lavergne Levasseur, Leplay) és melyekhez még azon nagy és becses anyag sorolandó, melyet a parlamenti bizottmányok munkálataiban találhatunk. Hasonló meggyőződést mutat Cliffe Leslie, midőn a Fortnightly Review 1874.februari számában következőket mond: The theory of taxation abounds in examples of the danger of the abstract aud hypothetical method of reasoning in economics. Valamint a német tudomány sok tekintetben Thünen nagyszerü munkájára vezetendő vissza, ugy mindenekelőtt az inductiv módszer találta benne legkövetkezetesebb mivelőjét. Sőt benne az inductio már tulemelkedett a tiszta tapasztalás és észlelés fölé, és a statisztika és mathesis segélyével egy a természettudományi kisérletet teljesen utánzó módszerré vált. Thünen eredményeinél nagyobb fontosságot tulajdonit e módszernek, melynek segélyével egyedül lehet a tudományban haladást tenni.*)

Valamint Newmarch Angliában, ugy ujabb időben mások is az inductiv módszer videlmére keltek **) mint p. Brentano: Nicht nur, dass die deductive Methode sich für die Nationalökonomie als ungenügend gezeigt hat und die inductive Methode keineswegs als in derselben unmöglich erscheint, scheint mir die inductive Methode als in der praktischen Volkswirthschaftslehre wenigstens nur allein möglich.

Mittelst Induction und verificirt durch Deduction aus dem Principe der Selbstliebe sind wir zu zwei Sätzen als zu den Grundprincipien der Volkswirthschaftslehre gekommen, dass nämlich die Concurrenz das Princip des Starken, die Verbindung das

*)Lásd: Thünen: Der isolirte Staat in Bezichung auf Landwirthschaft und Nationalökonomie. I. rész. bevezetés, II. rész 3—13. lapon.

**) Brentano: Zur Kritik der englischen Gewerkvereine. 317. l.

Princip der Schwachen sei. Wollte nun Jemand aus diesen beiden Principien deduzirend die Wirkungen einer bestimmten wirthschaftlichen Massregel vorauszusagen versuchen, so würde der Denkprocess bereits so komplizirt, dass es die bedeutendsten deductiven Fähigkeiten erfordern, wenn nicht übersteigen würde, diese Aufgabe zu lösen. Allein der Denkprocess würde noch komplicirter, und die Wichtigkeit der Vorhersagung noch fraglicher durch einen andern Umstand. Das Streben nach ökonomischem Wohlbefinden ist ja nicht die einzige Ursache, die bei Hervorbringung einer Erscheinung im Volksleben, sei diese auch eine rein wirthschaftliche eintritt. Andere mitwirkende Ursachen sind der Bildungsgrad eines Volkes, seine religiösen und sittlichen Anschauungen, sein Unabhängigkeits- und Freiheitssinn, sein Patriotismus etc. Welche dieser Ursachen und in welchem Masse sie in einem Volke neben dem Streben nach ökonomischem Wohlbefinden wirksam sind, ist von vornherein unbekannt, und selbst wenn all dies bekannt wäre, würde, wollte man aus allen diesen mitwirkenden Kräften und den ihnen eigenen Gesetzen deduzirend die Wirkung einer wirthschaftlichen Massregel vorhersagen, die Complication so gross, dass es unmöglich wäre, zu einem richtigen Resultate zu gelangen. Was dagegen bei jeder Erscheinung im Volksleben, auch bei jeder wirthschaftlichen, allein bekannt ist, ist die Wirkung, nicht die Ursache. Das Resultat ist uns zugänglicher, als die wirkende Kraft, die zusammengesetzte Erscheinung bekannter als die Theile, die sie hervorbringen. Da es aber der Hauptgrundsatz aller wissenschaftlichen Untersuchung ist, vom Bekannten zum Unbekannten fortzuschreiten, scheint mir die inverse Deduction, welche Comte als die Methode sämmtlicher Socialwissenschaften bezeichnet hat, auch für wirthschaftliche Fragen als die allein wahre.

Ide igtatjuk még Rümelin szavait. (Zur Theorie der Statistik, Zeitsch. f. Staatswissenschaften, 1863, 673. lapon) e tárgyról: Alle diese Wissenschaften nun, sowohl die, die den natürlichen, als die den geschichtlich gewordenen Menschen und letztern nach Gruppen von Individuen oder von Objekten betrachten, sind Erfahrungswissenschaften und beruhen, wie die Natur-

wissenschaften, auf Induction; sogar noch mehr, als diese, weil die deductive und mathemathische Behandlung in der unorganischen Welt einen weit grössern Spielraum hat als in der organischen.«

Hasonló értelemben nyilatkozik egy névtelen szerző (L. P.*) ki szintén a social tudományokban eddig uralkodott scholasticus módszert meg akarja szüntetni: Mit jedem Tage tritt die Unfruchtbarkeit der bis jetzt sowohl in der Wissenschaft, als in der Tagespresse noch vorherrschenden scholastisch-dogmatischen Behandlung der politischen und socialen Fragen immer klarer hervor. Die Haltlosigkeit dieser Methode ist im Gebiete der Naturwissenschaft schon seit Jahrhunderten anerkannt. Die Ueberzeugung von der gleichen Haltlosigkeit, ja Schädlichkeit dieser Methode im Gebiete der Socialwissenschaft hat den Autor bewogen, sich dieser Arbeit zu widmen.«

Az eddigiek nyomán bátran mondhatjuk, hogy a nemzetgazdaságtan a deductiv, metaphysikai korszakból átment az inductiv, pozitivba, és hogy a tudomány jelen állásánál fogva csakis az inductio tekinthető a tudomány helyes módszerének. Azért azonban nincsen kizárva, hogy egyes magasröptü gondolkozók által a tudomány más uton is meggazdagittassék; ugyanaz történt a természettudományban Newton, Lavoisier, Liebig által anélkül, hogy azért valaki a természettudomány inductiv jellegét kétségbe vonta volna. Az emberi gondolkozás irányai egymást ki nem zárják; a deductio nem zárható ki a tudományos kutatásból; de szükséges, hogy azt az inductio megelőzte legyen, mely részint az anyagot szolgáltatja, melyre a deductio épit, részint a zsinórmértéket, a correctivumot, melyhez a deductio által szolgáltatott elveket mérni kell.

Ide igtajuk végre Lange, a »Materialismus« szerzőjének véleményét, melyet velünk egy levélben közölt: »Ich bin weit entfernt einer streng induktiven Behandlung der Volkswirthschaft abgeneigt zu sein, wenn ich es auch für nöthig hielt, auf den deductiven Charakter der bisherigen Volkswirthschaft hinzuweisen und eine konsequente Durchführung derselben zu ver-

*) Gedanken über die Staatswissenschaft der Zukunft.

langen, damit den endlosen Missverständnissen und Taschenspielereien ein Ende gemacht werde, die aus der Verwechselung und Vermengung beider Methoden hervorgehen. Auch bin ich allerdings der Ansicht, dass in der Volkswirthschaft, wie vielleicht noch in einer Reihe anderer Wissenschaften (jedenfalls z. B. in der Statik und Mechanik, der theoretischen Physik u. s. w.) bei richtiger Anwendung und Vorsicht in den Folgerungen die deductive Methode vortreffliche Dienste leisten kann. Damit ist aber keineswegs gesagt, dass nicht der naturwissenschaftlichen Methode schliesslich auch auf diesem Gebiete die Hauptaufgabe zufallen werde.«

V.

A nemzetgazdászat tovább fejlesztését követeli továbbá annak megismerése, hogy a nemzetgazdaságban, valamint általában az emberi életben ugyanazon tényezők müködnek, mint a természetben, hogy az emberi élet csak folytatása az inorganikus és alsóbb organicus életnek, hogy mindakettőt a müködő erők egysége*) köti össze. Az emberi társadalomban a természet csak legmagasabb fokát éri el, midőn az erők szellemi, öntudatos létre emelkednek. Természet és nemzetgazdaság közt nemcsak allegorikus, de realis analogia létezik, és igy a nemzetgazdaságtanba is a természettudomány által felfedezett törvényeknek át kell hatniok.**) A gazdaságban is nyilatkozik azon elv, melyet eddig a természeti organizatio elvének kell

*) Vierordt: Die Einheit der Wissenschaften. Tübingen, Laupp.

Schäffle, (Gesellsch. System, 3. stb.): Bei weitem Überblicke über die reale Welt erkennen wir einen allmäligen Übergang von blind nothwendiger Wechselwirkung der Naturkräfte zu immer zweckmässigerem Wirken. — Die Ökonomik, welche bei der Regelung aller Technik immer darauf zu sehen hat, dass möglichst viel sittlich nützliche, sittlich organisirte Materie erlangt und reproduzirt werde, aber auch an dem Verfall ganzer Völker, wie einzelner Individuen nachzuweisen vermag, dass nützliche Materie u. Bewegung zu nutzloser und sogar unorganischer Materie u. Bewegung sich wieder entmischt, desorganisirt und entgeistet, kann die Anschauung der sittlichen fortschreitenden Umsetzung der Materie nicht ablehnen. Továbbá lsd.: Carey, the unity of law; Philadelphia 1872. Löwenhardt, die Identität der Moral- und Naturgesetze. Leipzig 1863.

**) Neumann: Volkswirthschaftslehre. 65. lapon: Man findet die wissenschaftliche Weiterbildung vertreten durch die Auffassung der Volkswirthschaft als Organismus, welcher von Gesetzen beherrscht wird,

tekintenünk és melyet Spencer a progress from the homogeneous to the heterogeneous-nak nevez, a gazdaság szolgáltatott alkalmát Darwinnak a lét körüli harc felfedezésére, a gazdaságban is a fajok keletkezése ugy történik mint a természetben. A gazdaságban is találjuk a folytonos átváltozást élő és lappangó erők közt, a gazdaságban is az erők helyettesitését és fentartását, tehát mindazon kathegoriákat, melyekben a természet megjelenik. És ezen egységet nemcsak az ujabb időben sejtették. Ott találjuk azt Platónál, Hobbesnél, legujabban pedig a nemzetgazdászat, a társadalmi tudomány és a bölcsészet legkitünőbb szakférfiainál. Quetelet, Herbert Spencer, Lotze, Carey, Lavergne-Peguilhen, Schäffle, Neumann, Herrmann, Knapp*) és mások**)

---

die zum Theil nur Anwendungen der für andere Organismen geltenden Naturgesetze sind. Eine solche Auffassung bricht sich immer mehr Bahn, indem der organische Charakter des Gesellschafts- und Wirthschaftslebens erkannt wird, indem man einsehen lernt, dass eine der Ursachen jeder wirthschaftlichen Thätigkeit ein rein natürlicher Vorgang ist, und indem man endlich versucht in den konkreten Fällen das Wirthschaften durch Naturgesetze zu ersetzen. Unleugbar waren es die geistreichsten Forscher aller Nationen, welche diesen Weg angedeutet haben.

Spencer következőkben foglalja össze azon törvényt, mely a gazdaságban, az egész társadalmi organizmusban úgy mint a természetben uralkodik (Progress, its law and cause, 3 lapon): It is settled beyond dispute that organic process consists in a change from the homogeneous to the heterogeneous. Whether it be in the development of the Earth, in the development of life upon its surface, in the development of Society, of Government, of Manufacture, of Commerce, of Language, Literature, Science, Art, this same evolution of the simple into the complex, through successive differentiations, holds throughout. From the earliest traceable cosmical changes down to the latest results of civilisation, we shall find that the transformation of the homogeneous into the heterogeneous, is that in which progress essentially consists.

*) Darwin und die Socialwissenschaften (Hildebrand-féle évkönyvek, 10.)

**) Bagehot: Physics and politics or thoughts on the application of »natural selection and »inheritance« to political society. London Henry King u. Comp. 1872. Sok mély gondolatot tartalmaz ez irányban Marx: »Das Kapital« cimü munkája különösen 324. és 357. lapon, a hol a Darwinismus és egyes gazdasági tünemények közti összeköttetés fölött reflectal; továbbá emlitjük Lange-t, a ki a létérti harcot az »Arbeiterfrage« Winterthur) cimü munkájában mesteri kézzel festi a gazdasági élet terén.

kimutattak egyes pontokon az összefüggést természet és nemzetgazdaság közt. Azonban még sem lehet ezen irók nézeteit mind kivétel nélkül tudományos eszméknek tartani, miután az emlitett analogiák közől igen sok puszta allegorikus, a nélkül hogy azoknak egy realisabb tartalom felelne meg*). Igy kétségen kivül Quetelet eszméi közől több inkább csak szellemdús megjegyzés, mint tudományos elv, igy Herbert Spencer, ki e tárgygyal különösen a »social organism« cimü essayében foglalkozik, tulozza a különben egészséges eszmét. Annál mélyebben hatók azon fejtegetések, melyeket egy névtelen iró »L. P.« (»Gedanken über die Staatswissenschaft der Zukunft« cimü munka szerzője) előad és melyekből itten a következőket kiemeljük: Die menschliche Gesellschaft ist, gleich den Naturorganismen, ein reales Wesen, ist nichts mehr als eine Fortsetzung der Natur, ist nur ein höherer Ausdruck derselben Kräfte, die allen Naturerscheinungen zu Grunde liegen. — Der wesentliche Unterschied zwischen der organischen und unorganischen Natur liegt nur in der verschiedenen Bewegung der Substanz, in der verschiedenen Art und Weise der Wechselwirkung der Kräfte. — Die Gesellschaft repräsentirt einen Theil der Natur, dieser Theil verhält sich zur ganzen Natur wie ein höher entwickelter Organismus zu einem niedriger stehenden und sowie letzterer zur unorganischen Natur. Die Gesellschaft ist, wie jeder Organismus, das Resultat einer Umsetzung der Naturkräfte.

A természeti törvények gazdasági megjelenési módjának kutatása saját tanulmányaim tárgyát is képezvén, a nyert eredmények, melyek többeknek helyeslését találták, mások által pedig, kik azt talán nem ismerték, ujból kifejtettettek, általam már régebben több helyen közzé tétettek. Az eszme menet röviden a következő: A természetben uralkodó erőfentartási elv a gazdaságban mint termelés, mint biztositás és mint amortizatio jelenkezik. Valamint a természetben az erők folytonosan magasb organisatorikus alakok után törekednek, ugy a gazdaságban is

*) Egy idevágó igen érdekes de általunk még nem használtatott munka: Max Müller: Falsche Analogien.

mindig magasabb és magasabb értékek állitandók elő. Valamint a természetben egyes anyagok egymást helyettesithetik, ugy a gazdaságban is. Az érték nem egyéb mint a gazdasági alakok organizatorikus elve. A gazdaságban, és pedig mint a termelésben, mint a fogyasztásban találjuk a periodicitást épugy mint a bolygók járásában, az organikus élet időszerüségében. A folytonosság, a létesülés, mind olyan kathegoriák, melyeken belül épugy a gazdaságnak mint a természetnek mozognia kell. Ide sorozandó továbbá a gazdaság függése a természettől, geografiai viszonyoktól, melyet Strabo már sejtett, de melyet csak a legujabb időben Humboldt és a Ritter-féle iskola, Peschel, Kohl, Roscher alaposan fejtettek ki. Most a gazdaság már ugy jelentkezik mint a geografiai fekvés functiója, és teljes joggal szólhatunk ma egy gazdasági geografia szükségéről, mint Humboldt szükségét érezte a növények geografiáját teremteni.

Nem bocsátkozhatunk abba, hogy részletesen megemlékezzünk mindazon szempontokról, melyek a természettudományból a nemzetgazdaságba átvitettek. Már abból is, a mit eddig felsoroltunk, kivilághk annak szüksége, hogy a nemzetgazdaságtan a gazdaságot mint a természeti erők egyik megjelenési módját, mely ugyan ugynevezett ethikai törvények befolyása alatt áll, de ennek dacára az eredeti ontologiai alapját nem vesztheti el, tárgyalja.

Nem mulasztjuk el itt arra is figyelmeztetni, hogy a nemzetgazdaság ily felfogása a természettudománynak is lényeges nyereséget hozhat.*) Igy emlitettük, hogy Darwin a Malthusianismus által vezettetett a struggle of life-féle törvényhez; igy Lavergne-Peguilhen a tőkésités jelenségét is sikerrel alkalmazta a természetre; hasonlókép nem szenvedhet kétséget, hogy a továbbitás mélyebb felfogása illetőleg alkalmazása a természetre a migratio-törvényére vezetett volna, mely a Darwin-féle fajkelet-

*) Különös emlitést érdemelnek ezen irányban Moleschott és Häckel. Az első: »Von der Selbststeuerung im Leben des Menschen« a masik »über die Arbeitstheilung in Natur- u. Menschenleben« cime alatt kitünően érvényesit nemzetgazdászati ismereteket a termeszéttudományban. Továbbá Ule, aus der Natur III. sorozat 123 lapon: Arbeitstheilung, továbbá Leukart: Ueber den Polymorfismus oder die Arbeitstheilung in der Natur. Vogt: Untersuchungen über Thierstaaten, Frankfurt 1851.

kezési törvény lényeges kiegészitése. A gazdasági elv alkalmazása az organikus világra kétségkivül a sokalaku morfologia törvényét is kitüntette volna, mely szerint a testek alakulnak, hasonlóképen juthattunk volna az örökösödési elv utján már előbb a Darwin-féle natural selection-hez, a védelem elve által a Wagner Mór-féle természeti védelmekhez a fajok keletkezésénél. Gazdaságilag formulázza Coudillac a nyelv törvényét, midőn mondja: la langue la mieux faite et celle qui dit le plus des choses avec le moins de signes et la plus de clarté. Egyáltalában a tudományos eszmék átvitele más jelenségekre mindig nagy haladással jár. Liebig a vegytan alkalmazása által a botanikára alkotott egy uj tudományt. Humboldt hasonlóképen a geografia alkalmazása által a botanikára stb. Ebből látjuk, hogy a létben jelenkező összes tünemények egy erőre vezethetők vissza, hogy az egész nagy világegyetem egy tervre van fektetve, hogy tehát a tudomány is a világ egységére vezet vissza, miből tudvalevőleg az emberiség hittani korszakában keletkezett kosmogoniák is kiindultak.

VI.

A nemzetgazdságtan haladásának feltétele továbbá abban rejlik, hogy azon terméketlen viták egyes definitiók *) körül megszünjenek, melyek eddig a tudományos kutatás nagy részét igénybe vették. Ezen szómagyarázatok két okból eredménytelenek. A nemzetgazdaságtan nem találta magát azon kellemes helyzetben, hogy úgy mint a vegytan, kifejezéseit, tudományos nemenclaturáját önmaga alkossa. Ennek következtében vagy kénytelen a közönséges szólásmódhoz ragaszkodni, miáltal sok bizonytalanságnak, fölületességnek nyitja utját, vagy ezen szokástól eltérőleg a szavakkal önállapitotta értelmet összekötni, mi a tudomány terjedését nehezíti. Ez a körülmény bő forrása a speculativ terméketlen szóharcoknak, melyek a tudományban igen szomoru nyomokat hagytak és melyek a nemzetgazdaságtant avval fenyegetik, hogy a tudományt a sofisták és nominalisták szőrszállhasogatásaiba sodorják. Helyesen mondja erre nézve a többször említett L. P.: »Aehnlich wie in Bezug auf die Naturwissenschaften allgemeine Begriffe von Form, Bewegung, Anziehung etc. schwanden, wird auch der ganze ungeheuere Apparat von Definitionen vollkommen überflüssig. Begriffe und Erscheinungen auf dem socialen Gebiete müssen mit Hilfe der realen Analogie zwischen Gesellschaft und Natur sich selbst erklären. Beginnt etwa die Medizin, wenn sie Bau und Entwickelung des menschlichen Körpers stu-

*) Lásd erről: Macleod Dictionary: axioms and definitions. Say: Cours d' économie politique: Considerations générales; Mill: method and definitions on political economy. Held: Einkommensteuer, 3. lapon, Lange Materialismus 55. lapon.

dirt, mit der Feststellung allgemeiner Definitionen über seine Form, Bewegung etc? Sie nimmt an, dass diese Begriffe jedem klar sind, der überhaupt vermag, den menschlichen Organismus mit den übrigen Körpern der Natur zu vergleichen.«

De a speculativ szómagyarázatok, a definitiók soha tökéletesek nem lehetnek, másrészt pedig többfélék is lehetnek. *) Az organikus világ és még inkább a szellemi világot kitünteti a részek azon szoros összefüggése, melyet mi általában organikus összefüggésnek szoktunk nevezni, és mely a jelenség fixirozását egy mindenkép, minden időben és minden helyen kielégitő definitióban egy megfejthetetlen feladattá minősiti. Mentől magasabb polcon áll egy szak a tudomány fokozatán, annál számosabbak az annak jelenségeinél közremüködő okok, annál complicáltabb azok kölcsönhatása, reflexhatása, annál nehezebb tehát az okok megjelölése egy definitióban. Egy példát hozunk fel. Akármily definitióját fogadjuk el az árnak, ugy az előállitási költségek mint lényeges tényezők mindig bennе foglaltatnak. Ha az élelmi cikkek árát veszszük, azt találjuk, hogy az is az előállitási költségektől, különösen a munkabértől függ. Azonban a munkabérben ismét az élelmi cikkek képezik az előállitási költségek egy részét és igy tovább. Hol van itt az ok, és hol az okozat? Igy van ez az érték, a jószág definitiójánál, melyek már bizonyos előfogalmak ismeretét követelik. Itt is Millre lehet hivatkoznunk, ki joggal mondá, hogy az ugynevezett első fogalmak valamely tudományban tulajdonképen az utolsók, melyeket csak a tudomány teljes kifejlesztése után lehet egészen megállapitani.

A definitiók helyett jól fogja tenni a tudomány, ha egyes gazdasági tünemények mélyebb megalapitását megkisérli. Avval, mit a tudomány eddig kifejtett, most már nem elégedhetünk meg. A termelés mélyebb kutatások tárgyává teendő. Az egyes termelési ágak előállitási költsége és ezeknek befolyása az előállitásra, az előállitás mennyiségére, helyére, az előállitási korsza-

*) Neumann: Beiträge zur Revision der Grundbegriffe, sat. (Jahrbücher für Nr. 1869); zunächst folgt aus dem Angeführten das Eine, dass man niemals in der Verwendung die Definition eines einzelnen Begriffes geradezu richtig oder unrichtig nennen darf.

kok tartamára még nincsen kutatva. A termelési ágak állóhelye (Standpunkt) csak kisérletképen és aforistice tárgyaltatott Schäffle, Roscher, Laspeyres, és kit első helyen kellett volna megneveznem, Thünen s mások által. *)

A gazdaság és technika közti összefüggés először a müncheni Hermann által hangsulyoztatott; azóta Schäffle is foglalkozott e tárgygyal, és kétséget nem szenvedhet, hogy épen ez irányban lehetne a gazdasági elv még több fontos organizatorikus hatását feltalálni, hatások, melyek legalább olyan nagy figyelmet érdemelnek mint a munkamegosztás. Ez áll az eszközök és anyagok különböző fajairól, a gazdasági berendezésről, a gazdaság specializásáról stb. A termelés előnyei mellett, annak áldozataira, különösen pedig az emberi személy költségeire kellene nagyobb

*) Lásd ezekről:

A »Thünen-féle körök« és »eszmék a gazdaság létszeres felfogásához«. Pest, Reform 1871—1872.

Schäffle: Gesellschaftliches System etc. (II. köt, 274. lapon): Der ws. Standort der Erwerbszweige.

Roscher: Ueber die geografische Lage grosser Städte.

Wiskemann: Die antike Landwirthschaft und das von Thünen'sche Gesetz. Leipzig 1863.

Herrmann: Miniaturbilder (Halle, 1872): Das v. Thünen'sche Gesetz.

Laspeyres: Gruppirung der Industrie innerh. der nordam. Union (Vierteljahrssch. für Volkswirthschaft und Culturgeschichte).

Laspeyres: Die Gruppirung der Industrie in grossen Städten. (Berliner Jahrbuch III.)

Roscher: Studien über die Naturgesetze, welche den zweckmässigen Standort der Industriezweige bestimmen. (Deutsche Vierteljahrschrift 1865.)

Jansen: Die Bedingtheit des Verkehrs und der Ansiedlungen der Menschen durch die Gestaltung der Erdoberfläche. Kiel 1861.

Ritter: Die Erdkunde im Verhältniss zur Natur und zur Geschichte der Menschen. Berlin 1817 és 1818.

Peschel: Neue Probleme der vergleichenden Erdkunde. Leipzig 1870.

Peschel: Einfluss der Ländergestalten auf die menschliche Gesittung (Ausland).

Kohl: Die geografische Lage grosser Städte (Ausland, »Neue Freie Presse« sat).

Riehl: Culturstudien: Augsburger Studien.

sulyt fektetni. A természet és különösen az emberi test*) alkalmas volta gazdasági hatásokat előidézni, szintén ide tartozik.

A termelésen kivül még más irányban a gazdaság egy eddig ki nem kutatott terrenumhoz hasonlit, melyre Bastiat mondata illik: Ce que l'on voit et ce que l'on ne voit pas. Igy Schäffle csak ujabban**) a gazdasági jószágok egy egész sorával ismertet meg, melyek eddig nem is vétettek tekintetbe és melyeket ő »symbolicus javaknak« nevez; ugyanezen iró a gazdasági önérdeken kivül még két más tényezőt mutat föl, melytől az ember gazdasági cselekvényei függnek, mint a közérdek és a liberalismus, vagy jobban humanizmus.

A fogyasztás csak kevés tekintetben tétetik a tudományos kutatás tárgyává, sőt tudjuk, hogy a szaktudósok egy egész sora, és köztök Mill***) is a fogyasztást nem is veszi fel a tudomány tárgyai közé. Pedig a gazdaság czélja a fogyasztásban rejlik, a mennyiben nem egyéb, mint azon törekvés, az embert physicai-erkölcsi fejlődésében gazdasági javakkal olyképen támogatni, hogy a legcsekélyebb áldozatokkal a legmagasb erkölcsi-szellemi tökélyt érhesse el. Ennek következtében a termelés és forgalomban csak egyoldalu képét birjuk, és hogy az egész gazdasági műfolyamot szemeinkkel kisérhessük, szükséges, hogy a fogyasztás is mélyebben ismertessék. Épen azért, mivel a fogyasztásban a gazdaság átmegy egy magasabb jelenségi körbe, tudnillik az ember erkölcsi életébe, a fogyasztás jelenségei mélyen kutatandók. A fogyasztásban megszünik a gazdasági sor külső tárgy lenni és felemelkedik az egyén szellemi-erkölcsi életének magaslatára. Csak a fogyasztás minősége és egészsége bizonyságot szolgáltathat arról, hogy a gazdaság czélját elérte,

---

Kimerítő ismertetését az idevágó irodalomnak lásd különben: Geografisches Jahrbuch, 1870, 1872: Spörer: Zur historischen Erdkunde.

*) Különösen Schäffle és Lotze azok, kik ez irányban figyelemreméltó eszméket közölnek.

**) Schäffle: Gesellsch. System, 3. Auflage. 1873.

***) The definition and method of p. e.: P. E. then, may be defined as follows, and the definition seems to be complete: The science which traces the laws of such of the phenomena of society as arise from the combined operations of mankind for the production of wealth in so far as those phenomena are not modified by the pursuit of any other object.

és igy jellegét szolgáltatja a gazdasági élet egészségének is. Helyesebb nézetek a fogyasztásról elvégre egyedül képesek azon nagy visszásságokat megszüntetni, melyeket a mai kor gazdasági élete előttünk feltár.*)

A gazdasági tanrendszernek reformja azon tény alapján is szükséges, hogy annak központjául nem szabad többé a termelést, hanem a jövedelmet tekinteni. Ez képezi ujabb időben a gazdaság és ennek következtében a gazdasági politika sarkpontját. Továbbá nem szabad a gazdaságot egy az erkölcsi alapoktól egészen elválasztott műfolyamnak tekinteni. Sőt ellenkezőleg valamint minden gazdasági rendszer csak az által tudott keresztül hatni, hogy az erkölcsi momentumra visszamenvén, a

---

*) Fröbel: Während der wirthschaftliche Materialismus unserer Tage mehr und mehr die idealen Zwecke der Menschheit verkennt, hat für idealistische Naturen die Wirthschaft überhaupt einen abstossenden Charakter.

Lotze (Mikrokosmus III., 269. Ab.): Ueberblicken wir zusammenfassend diese Wandlungen, so scheint uns das menschliche Leben sich mehr und mehr in einen Kampf um das Dasein zu verwandeln; die Vervielfachung kleiner Bedürfnisse und die nicht in gleichem Masse zunehmende Leichtigkeit ihrer Befriedigung verzehrt einen grossen Theil der Kraft, die unbedingteren Zwecken hätte gewidmet werden können, ohne dass die Art der Anstrengung ihren Lohn oder doch einen Theil ihres Lohnes in sich trüge. — Wir staunen nicht ohne Zufriedenheit über den Anwachs der Riesenstädte, in welche die Natur des Geschäfts die Menschen zusammendrängt und vergessen oft unter welche freudlosen und abscheulichen Bedingungen des Daseins hiedurch ein grosser Theil der Menschheit versetzt wird. — Dass dies nothwendig so der Welt Lauf ist, wie sie sich selbst überlassen läuft, läugnen wir nicht und geben denen Recht, die es für praktische Weichherzigkeit halten, Zustände zurückzuwünschen, die nicht zurückzuführen sind. Aber auch der andere Theil der Wahrheit muss dann gesagt werden, dass dieser Lauf der Dinge an sich keine Vervollkommnung ist. Die zahlreichen Einzelfortschritte des Wissens und Könnens, die ohne Zweifel in dieser Ergänzung und Verwaltung der äussern Güter gemacht worden sind, haben sich noch keineswegs zu einem Gesammtfortschritte des Lebensglückes verbunden, denn das Wachsthum dieses Glückes kann weder in der blossen Vervielfachung und Verbesserung der Erzeugnisse oder in dem zunehmenden Lärmen der Industrie, noch in dem Kunststück gesucht werden, dasselbe erträgliche Gleichgewicht zwischen Arbeit und Lohn unter immer künstlicheren und verwickelteren Verhältnissen zu erhalten.

társadalmat meg tudta nyerni, igy időnkben is csak olyan rendszer verhet gyökeret, mely az erkölcsi elveken alapul.*) Ezekről az utolsó szakaszban lévén szó, itten még csak a következő kérdéseket kiemeljük, melyekre a gazdasági tudománynak felelnie kell, a positiv tudományok sorába lépni akar. Az eddigi tudomány csak ha azon széles alapot képezi, melyre a tanépületet fektetni kell. Igy a gazdasági folytonosság szerepe még nincsen felderitve; a jószágok subjektiv vonatkozása fölött még a legprimitivebb fogalmak uralkodnak. A nemzetgazdasági fejlődés törvényét még nem ismerjük. A forgalom fiziologiai hatásáról csak egyes elszórt megjegyzések találhatók Chevalier-nél, Engel-nél, Wiss-nél. A munka szabadságáról eddig csak jogi fogalmunk van; gazdasági előfeltételeinek ismerete a sejtelem stádiumán még nincsen tul. Az áruk forgalma oly tény, mely mint a testben a vérkeringés, nagy fontossággal bir; dacára annak alig tudunk erről valamit. Az ár meghatározásánál hivatkozunk az előállitási költségekre; azonban hiába keresnők, hogy milyen összefüggésben állanak ezek az ipar fejlődésével, az iparban alkalmazott erőkkel, a termelési korszakokkal. Az egyes iparágakban észlelt nyereségek merően ellenkeznek az angol iskola azon tanával, hogy egy országban az egyes iparágakban tett nyereségek egyenlőségre törekednek; dacára annak e jelenség még a nemzetgazdászatban nem vétetett figyelembe. Szóval hiányzanak a detail-észleletek, melyek által más tudományok, mint például a természettudomány nagyokká lettek. A nemzetgazdaságtan sem azon nagy processust, mely szerint a szükségletek magánutoni kielégitése helyébe mindinkább a nyilvános szervezés (községi légszeszvilágitás, vizvezeték sat) lép, sem az egész culturánkat különösen jellemző nagyvárosi tendenciát — kevés kivétellel (Riehl!) — még eddig fel nem fogta.

---

*) Schmoller: Die sociale Frage und der preussische Staat. (Preuss. Jahrbücher XXXIII.),: Die volkswirthschaftliche Organisation jedes Volkes ist kein Naturprodukt, wie man so lange gefaselt; sie ist hauptsächlich ein Produkt der jeweiligen sittlichen Anschauungen über das, was im Verhältniss der verschiedenen socialen Klassen zu einander das Rechte, das Gerechte sei. Jeder Fortschritt in der volkswirthschaftlichen Organisation war bisher ein Sieg sittlicher Ideen und wird es auch in der Zukunft bleiben.

Ha a nemzetgazdaságtan feladata egyrészt vizsgálatának terét kiterjeszteni, másrészt szabadulnia kell azon téves nézetektől, melyeket eddig tartalmaz. Föntebb említettük azon egyoldalúságot, mely a nemzetgazdaságtan elveit az állami tevékenységről jellemezte. Egy további tévedése a szabad verseny*) tulbecsülésében rejlik. Ez az orthodox angol iskola egyik jelszava volt, melyet csak akkor kezdtek megszoritani, midőn egyrészt a munkás helyzetében beállott visszásságok, másrészt a vasuti társulatok önkénye e jelszó hibáira figyelmeztettek. Ennek következtében megérlelt azon meggyőződés, hogy a szabad verseny csak ott alkalmazható, a hol egyenlő erők egymással szemben állanak, mert a szabad verseny csak az erősek principiuma,

*) Brentano: Kritik der Gewerbevereine, 50. l: Das einzige Princip der Nationalökonomie das von der Theorie bisher anerkannt wurde, die freie Concurrenz, ist nur das Princip der ökonomisch Ausgezeichneten, der Starken. Wäre die Lehre Adam Smith's, welche ihm mit den übrigen philosophisch-politischen Schriftstellern seiner Zeit gemein ist, wäre die Lehre, dass die Anlagen und Talente der Menschen von Natur gleich sind und nur durch die Erziehung verschieden entwickelt seien, nicht ein Irrthum, so wäre Adam Smith's Verurtheilung jeglicher besonderen Fürsorge für den Producenten unangreifbar und der freie Wettbewerb Aller, würde, wie er meinte, wohl Alles sowohl zum Besten des Einzelnen, wie des Ganzen fügen.

Rossi: így magyarázza a versenyt: Rejoindre celui qui vous précéde, le fouler aux pieds et passer outre, c'est là l'effort constant de l'industrie, c'est sa loi et sa vie (idézve Guillardnál, statistique humaine, 124. lap.)

Kohn: Die Entwickelung der Eisenbahngesetzgebung in England, Duncker und Humblot, 1874: Die wirthschaftliche Frage, um die es sich hier handelt, ist das Problem der Concurrenz unter besonderen Umständen. Die Lösung derselben erscheint mir nur möglich auf dem Wege der methodischen Erfahrung, welche die unsicheren Schlüsse ergänzen und berichtigen soll, die man aus allgemeinen Prämissen zu folgern sich so lange gewöhnt hat. Wie mit der fraglichen Concurrenz die englische Politik durch ein halbes Jahrhundert hindurch sich abgemüht hat, wie sie jetzt verlegen vor dem ungelösten Probleme steht, das sollen die folgenden Blätter darthun. — Gladstone az idézett munkában, 152. l.: Ich möchte lieber mein Vaterland einem Gracchus schenken, wenn er wider Aufruhr spricht, als einem Eisenbahndirektor, wenn er von den Wirkungen der Concurrenz spricht.

Schmoller: Die sociale Frage und der preussische Staat. 333. lapon: »Der Irrthum der wirthschaftlich-politischen Partei, welche mit der

mig a gyönge — és ez többségben van — védelem szorul. Ez illik a mi időnkben különösen a munkásokra, kikre a szabad verseny principiuma már azért sem alkalmazható, miután áruiktól — tudniillik a munkától — el nem választhatók, annak sorsában teljesen osztozkodnak és könnyen azon helyzetbe juthatnak, hogy az emberi célok valósitása reájok nezve lehetetlenné válik. De a szabad verseny még ottan sem alkalmazható, a hol egy iparág már természeténél fogva a monopolium jellegét viseli; igy van ez a vasutaknál. Az igényelt tőke nagysága, a legjobb vonal választása, a forgalom sajátsága, hogy egy már megszokott úttól igen nehezen elterelhető, oly monopoliumra vezet, melyet a szabadverseny formalis, jogi elismerése nem gyengit.

Az ujabb idő az angol iskola egy másik elvét is romba döntötte, és ez a társulási eszme feltétlen áldásdus természete. Különösen a részvénytársulatoknál tapasztalt visszaélések szolgáltak erre alkalmat. Nem lehet, hogy ezen tapasztalásokkal szemközt a nemzetgazdaságtan ne hangsulyozza jobban azon szükséget, hogy a részvénytársulatok csak bizonyos üzletágakban*) alkalmazhatók és hogy alkalmazások egy szigoru subjectiv és objectiv ellenőrzési apparatus felállitását követelik.

Lényeges továbbá azon nézetkör, mely ujabban a munka és annak természete körül támadt. Azon a »wages-fund«-ról

---

Gewerbefreiheit glaubt alles Nöthige für die unteren Classen gethan zu haben, ist dem Irrthum eines Stallmeisters zu vergleichen, der so sehr für eine neue grössere Rennbahn schwärmt, dass er erwartet, auch seine lahmen und zu Schande gerittenen Pferde würden in der neuen grösseren Rennbahn wieder zu lauter vortrefflichen Rennern. Unsere ganze neuere Gewerbegesetzgebung hat nur die Rennbahn der Concurrenz breiter und grösser gemacht. Sie hat aber nicht wie es bei jedem ordentlichen Rennen geschieht, dafür gesorgt, dass die konkurrirenden Rennpferde einigermassen unter gleichen Bedingungen liefen: sie hat die natürliche Ungleichheit nicht durch Gewichte auszugleichen gesucht, wie auf der Rennbahn.

*) A részvénytársulati kérdéssel legujabban a socialpolitikusok congressus foglalkozott behatólag, és elfogadta Wagner tanár inditványát, a melynek értelmében a részvénytársulatokat bizonyos üzletágakra meg kell szoritani és helyébe a nyilvános vállalkozási alakot tenni. Wagner ezt avval indokolja, »weil gerade auf ihrem Gebiete charakteristische Schäden der modernen Volkswirtschaft und nachtheilige Einflüsse auf die Vertheilung des Nationaleinkommens zum Vorschein gekommen sind.

szóló theoria, mely az angol nemzetgazdászat egyik fő jellemvonását képezi és melyet Mill is ismételve kifejtett, ez utolsó által kevéssel halála előtt, tévesnek nyilvánittatott. Bő tapasztalások nyomán (Brassey, work and wages) meggyőződtünk, hogy a gyáros érdeke nem követeli, miszerint a munkás mentől hosszabb ideig és mentől olcsóbban dolgozzék; a munkásszövetségek (tradesunions) természetéről helyesebb nézeteket terjesztettek, a darabmunkáról divott nézetek megváltoztak és alig maradt egy része a régi »theory of wages«-nak érintetlenül.

De a praktikus élet követelményei is arra vezetnek, hogy a gazdaságtant, hogy a gazdasági nézeteket javitsuk, bővitsük, helyesebb alapra fektessük. Azon kitünő rajzok, melyekben egy Lotze, egy Schäffle, melyekben taval Lord Derby (az Engeneering society meetingjén) korunk gazdasági viszonyait ostorozták, figyelmeztetésül szolgálhatnak arra, hogy azon nagy haladás, melyet gazdasági-technikai téren tettünk, megfelelőleg a gazdasági-ethikai téren is változásokat fog maga után vonni, egy lépés, mely egyedül mentheti meg társadalmunkat azon veszélyektől, melyekkel az ujkori mammonismus fenyegeti. Azon tudomány, mely erre az utat előkésziti, maradandó emlékkel fog birni az emberi cultura történetében.

VII.

Legfontosabb és következményeiben messzehatóbb az eddig előadott tudományos irányoknál kétségkivül azon törekvés, a nemzetgazdaságtan alapelveit az ethika követelményeivel kiengesztelni. Valamint a munka kellő becslése és olyannak felismerése, mely minden gazdaság alapját képezi, a Smith által megindított reformatiót jelöli, úgy az ethikai elv fölvétele a tudomány újjáalakitását fogja maga után vonni. A nemzetgazdaságtan az ethikai tudományok sorába tartozik, nemcsak azért, mivel az emberi akarat egyik nyilvánulási módjáról tárgyal, hanem azért is, mivel csak úgy érheti el célját, ha saját tanait az erkölcsiség tanaival áthatotta. A következő sorokban nem lehet célom a nemzetgazdasági-ethikai irány jelentőségét egész nagyságában kimeríteni; meg kell elégednem avval, ha a legföltünőbb szempontokat kiemelhetem.

Az egész természetet egy határozott kölcsönösség kapcsolja össze, melynél fogva minden egyes rész, anyag, teremtmény a másiknak alapját képezi. Ha csak a természet három országát tekintjük, azt látjuk, hogy a növényélet előfeltétele az ásványvilág, az állatéletnek a növényvilág, míg az emberi élet az állatvilágban találja előfeltételét. E törvény hasonlóképen tovább hat az emberi életen át, hol ismét az egyesek előföltételei az egésznek. Akár milyen erkölcsi elvből induljunk ki, mindnyájok főjelemvonása az, hogy az egyéni élet alapján az egésznek, a társadalom életét konstruálják. Ha a társadalmi culturélettől eltekintünk, annak létesitését nem ismerjük el főkövetelménynek, úgy az ethikai elvre sincsen szükségünk. Kiindulva továbbá azon álláspontból — melyet Strauss Dávid is különösen hangsulyoz — hogy a természet nem ismétli magát, hogy tehát az emberi világnak más feladattal kell birnia, mint az állatvilágnak, melyben az érzékiség már ki van fejlesztve, csak a szellemi élet lehet az emberiség föladata; ez hasonlóké-

pen követeli az erkölcsi elv keresztülvitelét. A társadalmi együttlét és az ember szellemi rendeltetése követelik tehát az ethikai elv alkalmazását, mint az előbbit Darwin is a Decent of man-ban kimutatja.

Ha tehát el is ismernők, hogy a gazdasági tevékenység egyik rugója a magánérdek, ugy a társadalmi összlét szempontjából a közérdek elvének elfogadását is követelnünk kell. Azonban egyátalában tagadjuk, hogy az egoismus a nemzetgazdaságban nagyobb szerepet játszanék, mint az emberi tevékenység akármily terén. Az embernek minden működése a tudományban, a müvészetben, abban találja indokát, hogy az egyén saját életének bővitésére, nemesitésére céloz; ha akarjuk ez is egoismus. A gazdaság továbbá azért sem alapszik tisztán csak az egoismuson, mert találunk a történetben, különösen a cultura alacsonyabb fokán sok példát arra, hogy a gazdaság közös érdekek vagy egyoldalu érdekek alapján van szervezve. A gazdaság alapelve abban áll, hogy a külső természetet az emberi czélok valósitására alkalmassá tegye; az ezáltal nyert jószágok eloszlása történhetik most vagy az egoismus, vagy az altruismus alapján, többnyire pedig történetileg alakult politikai mértékek szerint. Az egoismus megfelel a bellum omnium contra omnes, de nem a polgárosult állam eszményének. Nem hagyhatjuk elvégre itten érintetlenül, hogy a gazdasági tevékenységben is jelentkeznek az emberi tevékenység összes rugói és ha a nagyobb tömeg — legalább a jelenkorban — pusztán csak kenyérkereset végett dolgozik, ugy még sem szabad elfelejtenünk, hogy a romaiaknál a mezőgazdaság nobile officium volt, és hogy mai időben is különösön gazdagabb országokban sokan vannak, kik csak képességök és vagyonuk érvényesitésére e tért keresik föl, ugy mint mások talán a tudományt, a működvelést, a dolce far niente-t.

A tisztán speculativ egoismus, azon egoismus, mely csak a pénz és vagyon szaporitására törekedik, még mai nap sem valósult mindenütt. Az alsóbb osztályok nem vezettetik magokat a tiszta számoló kereskedői szellem által; különösen vidéken találjuk nálok a fáradozás és élvezet, a munka és nyugalom, az önérdek és közérdek, az élvezet és önmegtagadás, az utilitarianismus és jótékonyság harmoniáját.

A történelem is mutatja, hogy nem az önérdek, sem az elvezetek hajhászata alapján fejlődik a nemzetgazdasági jólét, és hogy épen evvel ellenkező okok teszik azt virágzóvá. Hogy csak egy példát idézzünk, a hanza városok virágzása csak addig tartott, mig az egyes városok a köznek alárendelték egyéni törekvéseiket és hogy azon percztől fogva, a mint minden város csak a maga előnyét kereste, a hanza nagy hatalma alászállt. Hasonlóképen volt a gazdagok élvezethajhászata az, mely Velencze hanyatlásának, a római birodalom bukásának, az arab birodalom tönkrejutásának okai közt szerepel. Mindenütt, a hol az élvezethajhászat nagyobb a munkánál, a hol a fogyasztás nem párosul nélkülözéssel, az önérdek közérdekkel, ott a gazdaság tartós virágzása lehetetlen.

De az ethikai elvet a praktikus életben soha nem is zárták ki, hanem minden időben és mindenütt, a hol a társadalom még romlásnak nem indult, a jótékonyság, a családi szeretet, a honszeretet a gazdasági életnek hatalmas rugói gyanánt jelentkeznek. A szigoru gazdasági elv pedig — a mint azt előbb értelmezték — oda vezetne, hogy a gyermekeket kitegyük, az aggastyánokat kiéheztessük, mi első sorban az egész erkölcsi életet, de később az emberi nem fentartását is veszélyeztetné. Az emberi élet nem a puszta élvezet, hanem az önfejlődés iskolája és ezen czélnak kell, hogy a gazdaság is szolgáljon.

Az ethikai elv szükséges correcturáját is képezi a tisztán chrematistikai irányban müködő cseregazdaságnak. Bármily tökeletes legyen is az, és mennyivel magasabban állana minden más gazdasági rendszernél, mégis az emberi intézmények azon általános jellegét osztja, hogy magában véve nem elégséges. A cseregazdaság módjára berendezett társadalom a legnemesebb ösztönöket nélkülözné, az ember legmagasb feladatairól lemondana, és a mi a fő, az erkölcsi világnak csak azon másodrendü erőit fejlesztené, melyek mint pontosság, rend, s mások inkább alaki, külső, mint anyagi benső jelentőséggel birnak. A mi a puszta cseregazdaság alapján nem fejlődik, azt az ethikai elv által áthatott gazdaság fölemeli magához és czéljaihoz juttatja. Minden ponton előállanak a cseregazdaságban surlódások, feltakadások, dispersiv és destructi v erők; az ethikai gazdaság-

ban azok eltávolittatnak, és igy nemesbittetik a folytonos harcz a lét körül.

A nemzetgazdaság ezen iránya azonban követelménye azon erkölcsi elvnek is, mely ujabban az államtudományban is érvényesül és azon alapúl, hogy az államot ne tekintsük tisztán egy jogokat osztogató, hanem hasonlóképen egy kötelezettségekkel terhelő intézménynek. Ezen nézet tudvalevőleg az angol közigazgatás mélyebb tanálmányozásának eredménye volt, mely a Kant által felállitott erkölcsi és az ugyanazon bölcsész által hangsulyozott emberi kötelességek rendszerében találja szentesitését. Ezen elvet, mely az államtudományokban oly üdvös befolyással volt, és mely az eddigi egyoldalu felfogást kiegészíti, a nemzetgazdaságba és tudományába átvinni, a nemzetgazdaságot is ugy feltüntetni, mint egy a társadalom természetéből folyó és egy a köz iránti érdeken alapuló erkölcsi organismust, ez az ethikai iskola föladata. Valamint az állam azon követelményen alapul, hogy mindnyájan készek az annak fentartására szükséges terheket elvállalni, ugy a gazdaság első követelménye hasonlóképen az, hogy mindnyájan munkánk és képességünkkel egy közös organismusban a szükséges jószágok előállitásánál akarjunk részt venni és hogy az előállitott jószágok azon részével megelégedjünk, melyek a társadalom által elfogadott és annak fejlődésének, virágzásának, legjobban megfelelő elv szerint reánk háromolnak. Ezen elven alapul ténylegesen a nemzetgazdaság, és ezt a társadalmilag szervezett életünkben tagadni lehetetlen volna.

Másrészt követeli az ethikai elvek valósitását a gazdaságban azon eszmeáramlat, mely jelenleg a mivelt népeket áthatja. Egész életünk, mely eddig az ég felé irányult, most a földön találja központját: a theologia korszakából a homologia, vagy egy érthetőbb kifejezéssel élve, a humanismus korszakába mentünk át. Az ember képezi szerintünk a teremtés legmagasabb fokát és azon gyúpontot, mely körül tudományunk és törekvésünk minden sugara csoportosúl; a mi azelőtt csak *előkészitése* volt egy magasabb életnek, az, mint látjuk, az egész *élet*, és igy azon czélokat, melyeket valósitani akarunk, már itten kell valósitanunk. Ezen czél erkölcsi életünk magasabb kifejtése

kül- és belterjileg; nemcsak egyes osztályok, avagy csak emberek jussanak az életerők legmagasabb kifejtéséhez, hanem mindnyájan. Nincsen kétség abban, hogy ez uj világnézet a társadalmi életet jelentékenyen fogja átváltoztatni, legnagyobb befolyással azonban kétségkivül a nemzetgazdaságra lesz.

Ha a jelen társadalmat tekintjük, lehetetlen tagadni, hogy különösen az industrialismus és mammonismus oly mérges anyagot oltott társadalmi testünkbe, hogy az a legnagyobb fekélyeket már is most, a hol alig két nemzedék óta hat, mutatja. Akár tekintsük a gazdasági életet egyáltalában, akár annak egyes életsphäráit, mint p. a tőzsdejátékot, a kereskedelmet, a vasuti üzelmeket, a munkások életét, a lakviszonyokat, a müveltségi viszonyokat, melyek majdnem az egész mivelt világon, az öngyilkosságokat, az alcoholismust, a mezőgazdasági viszonyokat, az élelmi szerek hamisitását, melyek egyes országokban a gazdasági életet megmérgezik, tüneményeket, melyek nálunknál kitünőbb szakférfiak által, mint Carlyle, Spencer, Schäffle, Lasker, Marx, Ducpétiaux és mások által élénk szinekkel festettek*) — mindenkép meg kell győződnünk, hogy a jelenlegi gazdasági állapotok nem egészségesek és hogy az alap, melyből fejlődtek, nem termékeny. Azonban nemcsak a theoria gyakran fellegvárakat épitő idealismusa, hanem kitünő államférfiak, mint Derby, Disraeli, Lasker, E. Ötvös és történészek,**) sötet szinekkel nézik az általánosan elterjedő mammo-

*) Carlyle: Past and present: the gospel of mamonism; — Spencer, Essays: the morals of trade, railway morals and railway policy, state-tamperings with money and banks; — Schäffle: Der grosse »Börsenkrach« (Tübinger Zeitschrift für Staatswissenschaft 1874; — Marx: Das Kapital; — Ducpétiaux: Budgets économiques des classes onvrières; — Lyttelton: sins of trade and business.

**) Disraeli (sybil or the two nations I. 5.): Ha a kielégithetlen pénzvágy szelleme képezte Anglia bünét az utolsó másfél szazad óta, úgy Mammon oltára még kétszeres fényben tündököl a reformbill óta; keresni, gyüjteni, egymást kizsarolni keresztény és tudományos frazisokkal: ez kepézi a nagykoru Anglia szüntelen teendőjét az utolsó tizenhét év óta.

Lasker (majus 12-én): Ich habe oft wiederholt, dass ich selbst die abstracte Moral im öffentlichen Völkerleben sehr hoch anschlage, und

nismust, mely ha lehetséges volna, az egész emberiséget egy nagy gyárba zárná, hogy annál több állittassék elő a first ten-thousand számára.

Hogy a tudomány és az élet az itt jelzett irányban haladjon és hogy különösen az ethikai elvek valósággal át is szivárogjanak a gazdaságba,ez a jövő feladata lesz. Azonban nem szabad elfelejtenünk, hogy ez irány nem egészen uj, hanem a tudomány régibb műveiben is található, bár későbben feledékenységbe ment. Eltekintve attól, hogy az ókor bölcsészei a gazdaságot mindig csak a közjó szempontjából vizsgálták, hogy a nemzetgazdaságtan legelső mivelése Olaszországban és Franciaországban oly irányban történt, mely a nemzet jólétére az egyéntől meglehetős áldozatokat is követelt[1] (Mercantilimus!), ismeretes, hogy a nemzetgazdaságtan először Hutcheson és utána Smith, a moral philosophy tanárai által adatott elő; tehát a tudomány származása közvetlenül az erkölcsi tudományokra vezetendő visz-

---

wenn ich nicht irre, habe ich diesem Umstande den Namen eines Doctrinärs zu verdanken. Aber neben der abstrakten Moral giebt es noch eine wirthschaftliche Moral.

Eötvös (a XIX. század uralkodó eszméinek befolyása II. köt. befejezés): azon ügyé lesz a diadal, a mely mellett az emberek minden nemes érzelme sikra szálland; mert egy tartós jövőnek épületét csak erkölcsi alapokon és tiszta kezekkel emelhetni föl.

Froude (history of England from the fall of Wolsey I. 54. lap.). In the brief review of the system under which England was governed, we have seen a state of things in which the principles of political economy were, consciously or uncousciously, contradicted; where an attempt, more or less successfull was made to bring the production and distribution of wealth under the moral rule of right and wrong; and where those laws of supply and demand, which we are now taught to regard as immutable ordinances of nature, were absorbed or superseded by a higher code. — Workmen were not allowed to take advantage of the scantiness of the labour market to exact extravagant wages. Capitalists were not allowed to drive the labourers from their holdings, and destroy their healthy independance. The antagonism of interests was absorbed into a relation of which equity was something more than the theoretical principle. — It is not for the historian to balance advantages. His duty is with the facts.

sza. És habár Smith*) nagyon tévedett, midőn a gazdaságot egyoldalulag az egoismus szempontjából boncolgatta, mert az ethikai elv nem a gazdaságon kivül áll, hanem befolyása alatt a tudomány több elve lényegesen módosul, ugy mégis nem esett ő azon tulzottságba, hogy az életben is az érdekek összhangzását azon rugóra akarta volna bízni. Mai nap is egyes irók,**) még ha a nemzetgazdaságban az egoismust elfogadják, nem mulasztják el megjegyezni, hogy azonban az életben még más rugók is közreműködnek. Mondtuk, hogy ez nem elég és hogy a gazdasági rendszerbe határozottan az erkölcsi elveket be kell vezetni, és hogy a gazdasági elvek ez uton lényegesen meg fognak változni Nem vagyunk itt azon esetben, — melyet sokan felhoztak, — mint az orvostanár, ki a meztelen hullát boncolja, anélkül hogy tanitványait kénytelen legyen minduntalan arra figyelmeztetni, hogy az orvostan azért nem akarja a szemérmet megsemmisiteni; mert e kettő közt nincsen semmi kölcsönösség; hanem a hasonlatosság azon esetben áll elő, ha felteszszük, hogy a tanár, még-

---

*) Hogy Smith nem tisztán az egoismusra akarta a nemzetgazdaságot épiteni, bizonyította a philosophy of moral sentiments cimü munkája által, mely kétségkivül a nemzetgazdaságtan kiegészitése akart lenni. Azonkivül hivatkozhatunk az »inquiry« sok helyére, mely azt bizonyitja. Itt elég legyen a következőkre hivatkozni, melyek a XI. fejezet végén találtatnak: The interest of merchants and manufactures »come from an order of man, whose interest is never exactly the same with that of the public, who have generally an interest to deceive and even to oppress the public and who accordingly have, upon many occasions,« both deceived and oppressed it. Sok hasonló idézetet találhatni: Knies, die politische Oekonomie vom Standpunkte der historischen Methode. 148. lap. sat.

**) Fawcett (26. lapon): The results which are deduced from the principles of political economy do not come into immediate operation. These principles indicate and affects tendencies to produce certain results which will inevitably in time be realized, if not counteracted by other causes.

Cairnes (political economy and la'ssez faire. 256. lap.): The data thus furnished may indeed go far to determine our judgment, but they do not necessarily, and should in practice always, do so. For there are few practical problems which do not present other aspects than the purely economical — political, moral, educational, artistic, aspects — and these may involve consequences so weightly as to turn the scale against purely economic solutions.

ugy tanitana az orvostant, mint történt az 100 év előtt, és nem venné tekintetbe azon hatást, mely a tudományban a természetismeretek kiterjesztése folytán beállott. Ugyanazon viszonyban, melyben az orvostan áll a többi természettudományokhoz, fenn áll a nemzetgazdaságtan és az ethika közt és azért nem elég a nemzetgazdának azt mondani, hogy én a gazdasági életet ugyancsak az önérdek szempontjából nézem, hanem az életben az ethikára is tekintettel kell lenni; mert ez azon eljáráshoz hasonlitana, mintha az orvos, az emlitett példában, azt mondaná, én ugyan az orvostant ugy adom elő, mint történt az 100 év előtt, hanem a természettudomány befolyása alatt ez lényegesen változik.

Hogy a gazdaságtant közvetlenül az ethikai szempontból kell konstruálni, ez kitetszik különben már abból is, mivel a nemzetgazdaságtan elvei — habár abstract szempontból fejtetnek ki, mégis rendesen igy szoktak vétetni, mint az egész igazságot magukban rejtők. Hiszen igy történt, hogy a Smith által elfogadott egoismusból jutottak minden más gazdasági tényező tagadásához, hogy az általa felállitott kereskedelmi szabadság nyomán általános szabadságot, minden positiv intézkedés lerombolását és az állam teljes tétlenségét követelték, hogy elvégre az általa felállitott szabad verseny alapján minden viszonyok közt a szabad versenyre akarták a gazdasági erők szabályozását bizni. Hasonló tévedések mindig ujból fognának előkerülni, ha a kiegészitő elveket a tudománynyal szoros kapcsolatba nem hozzuk.

Erélyesebben hangsulyozták már a moralis szempontot Turgot, Tracy és Say, ki több helyen erről megemlékezik és különösen a szellemi jószágok fejtegetésénél következőket mond: En montrant qu' ils (produits immatériels) sont de même nature que les produits matériels, et ne servent pas moins qu'eux á l'entretien de la société, ou a rattaché á l'economie politique, la politique et la morale. Azonban mind amellett az ethikai követelmények öntudatos hangsulyozása a socialistikus irodalom érdemét képezi, mely más tekintetben is tagadhatatlanul a tudomány tovább fejlesztésére nagy befolyással birt. Ezen forrásból szivárogtak át az uj nézetek a francia, a német és az angol tudományba.

Ez utolsóra legnagyobb befolyással birt kétségkivül Mill,*) kinek irányát ismét Comte-ra kell viszszavezetnünk; ennek igen sok eszméje képezi most az ethikai iskola tulajdonát. Hasonlóképen nem tagadható a socialismus befolyása Stein**) és

*) Mill, August Comte und der Positivismus (S. 103. német forditás): Die Versittlichung der persönlichen Genüsse besteht für uns nicht darin, dass man sie auf das möglichst kleinste Mass beschränkt, sondern in der Ausbildung des Wunsches, sie mit Andern, und mit allen Andern zu theilen und darin, dass man jeden Genuss verschmäht, der sich nicht in dieser Weise theilen lässt. — Es entspricht unserer Auffassung nicht minder als jener des Herrn Comte, dass die directe Pflege des Altruismus und dessen Herrschaft über den Egoismus weit über das Mass der absoluten Pflicht hinaus eines der Hauptziele der individuellen wie der Gesammt-Erziehung bilden soll. — Mit denselben Erwägungen hängt eine andere überaus schöne und grossartige Idee des Herrn Comte zusammen. — Es solle nämlich Jeder, der von einer nützlichen Arbeit lebt, daran gewöhnt werden, sich nicht als ein für seinen eigenen Vortheil arbeitendes Individuum, sondern als einen öffentlichen Functionär und seine wie immer beschaffende Belohnung nicht als das Entgelt oder den Kaufpreis seiner Arbeit anzusehen, sondern als eine von der Gesellschaft getroffene Anstalt, die es ihm ermöglichen soll, seine Arbeit fortzusetzen und die Rohstoffe und Erzeugnisse zu ersetzen, die im Verlauf desselben verbraucht wurden. — Der richtige Lohn für einen der Gesellschaft erwiesenen Dienst ist die Dankbarkeit der Gesellschaft und der moralische Anspruch eines Jeden in Betreff der für seine persönlichen Bedürfnisse zu treffenden Fürsorge eine Frage nicht des quid pro quo im Verhältniss zu seiner Arbeitsleistung, sondern der Mittel, welche die Gesellschaft ihm zuzuweisen in der Lage ist, ohne die gerechten Ansprüche anderer zu beeinträchtigen. Die rohe Art und Weise, wie der Antheil des Arbeiters am Ertrag bestimmt wird, nämlich der Wettbewerb des Marktes, mag eine praktische Nothwendigkeit darstellen, sicherlich aber kein sittliches Ideal. Zu ihrer Vertheidigung lässt sich nur anführen, dass die Civilisation bisher nicht im Stande gewesen ist, eine bessere Methode zu organisiren, als diese erste rohe Annäherung an eine billige Vertheilung.«

**) Stein (Die Lehre von der inneren Verwaltung, Vorrede): Es ist kein Zweifel, dass sich eine neue vierte Gestalt der Geschäftsordnung bilden wird. Sie wird hundert oder zweihundert Jahre brauchen, aber kommen wird sie. Und sie wird zum Inhalt haben, dem Reichthum, der Klugheit und dem Interesse zu beweisen, was die Menschenliebe und das warme Herz so gerne glauben, dass die materiellen Ordnungen des wirthschaftlichen Lebens, wie die formellen der Staatsthätigkeit doch zuletzt einem Höheren

Thünenre*); ez utolsó határozottan kiemeli a socialismust és abból származtatja le a tudomány erkölcsi fölfogását. Thünen legnagyobb komolysággal törekedett a tudományt az erkölcstannal és a kulturkövetelményekkel kiengesztelni és benne először ébred föl világosan azon öntudat, hogy a gazdaság egy magasb eszme szolgálatában áll, melynek valósitása képezi a gazdasági élet cynosuráját. Thünen és Stein mellett régibb időben már különösen Hufeland, a ki az ember és a jószág közti erkölcsi viszonyt fejtegeti, Lotz és Riedel, ki a gazdaság legmagasabb és később más alakban Hermann és Schäffle által ismeretessé vált elvét állitotta föl, ujabban Hermann, Roscher, Schäffle, Knies, Engel, Rümelin, Schmoller, Brentano hangsulyozták **) a gazdaság ethikai természetét. A franciáknál majdnem általában talál-

---

dienen und dass die edelsten Gefühle der Menschen — — ein Recht haben dereinst die »praktische« Welt zu regieren. — Főmunkája ez irányban: Geschichte der socialen Bewegungen in Frankreich.

*) Thünen (Der isolirte Staat): Indem der Mensch sein persönliches Interesse dem Interesse der Menschheit zum Opfer bringt, fällt durch eine wunderbare Verkettung die Erhöhung des Wohls der Gesammtheit wohlthätig auf ihn zurück (II. 2. 13. lap.). — Die Menschheit erscheint als ein grosses organisches Ganze, wo jede Verletzung des einzelnen Gliedes vom Ganzen empfunden wird, und wo kein vollkommenes Wohlsein der einzelnen Theile möglich ist, wenn es nicht dem Ganzen wohlgeht (II. 2. 9 lap.). — Die Individuen sind einem Zwange, den die Gesetze des Staates auferlegen, unterworfen. Aber diesem ist die Macht gegeben, sich des Zwanges zu entheben und zur Freiheit zu gelangen, wenn sie dem egoistischen auf das eigene Interesse gerichteten Streben entsagen, das Wohl des Staates zum Ziele ihrer Handlungen machen und durch tieferes Erkennen ihrer höheren Bestimmung sich selbst freiwillig die Schranken stellen, die der Staat durch seine auf das Wohl des Ganzen gerichtete Gesetze als Zwang auflegt. (II. 1, 117. lap.). — Nichts hindert, dass sie (die Nationalökonomie) das Grundprincip des Socialismus in sich aufnimmt und zu dem ihrigen macht. Nach meiner Ansicht können wir nur durch Verschmelzung beider Wissenschaften (Socialismus und Nationalökonomie) der Erforschung der Wahrheit näher kommen. (II., 1, 189. lap.). Igy Thünen!

**) Hufeland: Neue Grundlegung 17. lapon sat.

Lotz, Handbuch (I, S. 7): Der hier als Triebfeder und Hebel der Betriebsamkeit angenommene Eigennutz ist das dem Rechts- und Sittengesetze angemessene, mit Verstand und Klugheit zu verfolgende

juk az ethikai elv kiemelését, különösen Chevaliernél,*) a nélkül azonban, hogy ez elv a gazdasági elvek tovább fejlesztésére termékenyitőbb befolyást gyakorolt volna nálok. Az angoloknál az

Bestreben nach Beförderung unseres individuellen Wohlbefindens; de még határozottabban 40 §. hol következőképen szól: — — Darum erwirkt denn alle Erhöhung des menschlichen Arbeitsverdienstes für die Menschen nichts, wenn die Schwierigkeit, sich seine Bedürfnisse für seinen Arbeitslohn zu schaffen, in gleichem Verhältniss mit seinem Arbeitslohn steigt. Nur in dem Besserbefinden des Menschen und zwar nicht blos des Einzelnen, sondern der ganzen Gesammtheit, ist das wahre und wirkliche Element für das Wachsthum des menschlichen Wohlstandes zu suchen. — Bloss dann fördert der Wohlstand des Einzelnen den Wohlstand Aller, wenn jener Wohlstand Alle zum gleichen Wohlstande, für jeden in seiner Art, heranhebt, und wie diese Heranhebung möglich sei und sich bewirken lasse, das ist die Hauptaufgabe der Staatswirthschaftslehre, wenn sie von Gütererzeugung spricht und die Bedingungen dieser Erzeugung aufsucht.

Riedel: Nationalökonomie I. 54. lap.: Die zweite Aufgabe der Volkswirthschaft ist daher, das gesammte Volkseinkommen nach Massgabe aller bei einem Volke obwaltenden, auf Befriedigung Anspruch habenden Bedürfnisse dergestalt zu vertheilen, dass jeder Persönlichkeit ein proportionirlicher Antheil von der hervorgebrachten Werthmenge zufallen möge.

Schäffle (gesellsch. System 2. lap.sat.): Das Ziel aller Wirthschaft, möglichst grosser reiner Nutzen, bedeutet aber nicht möglichst grossen Geldreichthum, sondern die möglichste Fülle allseitiger sittlich-persönlicher Entwickelung der Einzelnen und des Volkes durch wirthschaftliche Production und Consumtion der äussern Güter. — Nachdem der Mensch an der Grenze des freistillbaren physischen Bedarfs angekommen ist, wird der Mangel Ursache weiterer Erhebung auf sittlichem Weg. Der Mangel führt zur w. Gemeinschaft der Technik, zur Volkswirthschaft und findet in dieser auf versittlichende Weise Abhilfe. — Der ganze Mechanismus der bewusstlos waltenden Natur hat die Bestimmung: »Der Verwirklichung des allein werthvollen sittlich Guten zu dienen.

Schmoller (Die sociale Frage und der preussische Staat, Preuss. Jahrbücher XXXIII. S. 337): Die volkswirthschaftliche Organisation jedes Volkes ist kein Naturprodukt, wie man so lange gefaselt, sie ist hauptsächlich ein Product der jeweiligen sittlichen Anschauungen über das, was im Verhältnisse der verschiedenen socialen Klassen zu einander das Rechte, das Gerechte sei: Jeder Fortschritt in der volkswirthschaftlichen Organisasion war bisher ein Sieg sittlicher Ideen und wird es auch in der Znkunft bleiben. — Engeltől lsd. különösen: Die Bekämpfung des Pauperismus. (Zeitsch. d. stat. Bür. d. K. Sachsen 1856.)

ujabb irányt különösen Fawcett, Cairnes, Harrison. Jevons képviselik, Olaszországban Minghetti.*)

Ez az ethikai fölfogás rövid irodalmi története. Hogy menynyire hatotta át az máris a tudományt, azt nem lehet egyes tan-

---

Lásd továbbá ezek iránt még különösen: Schäffle: Mensch und Gut, (Deutsche Vierteljahrsschrift 1861); Schmoller: Die Lehre vom Einkommen in ihrem Zusammenhange mit den Grundprincipien der Steuerlehre (Tüb. Zeitschrift 1863). Rau: Die Volkswirthschaftslehre und ihr Verhältniss zur Sittenlehre (Tüb. Zeitschrift, Jubelband). Vorländer: Ueber das ethische Princip der w. Consumtion (Tübinger Zeitschrift XIII. és XIV.) Vorländer: Ueber die ethische und sociale Bedeutung des Wohlstandes und Eigenthumes (Tüb. Zeitsch. XI.). Vorländer: Ueber das sittliche Princip der Volkswirthsehaft in Rücksicht auf das sociale Problem (Tüb. Zeitsch. XIII.). Knies: Die politische Oekonomie vom Standpunkte der geschichtlichen Methode. Riehl: Die Arbeit. Mill: Die Civilisation. Schönberg: Die Volkswirthschaftslehre. Carneri: Sittlichkeit und Darwinismus. Schäffle: Socialismus und Communismus, Lotze: Mikrokosmus.

*) Chevalier (cours d'écon. pol., dixième discours d'ouverture): Il n'y aucune des règles de l'économie politique qui n'ait besoin de s'adresser à la morale pour obtenir une sanction, disons mieux, qui ne soit la transfiguration de quelqu' une des notion de la morale publique ou privée. És tovább: l'économiste qui supposerait que l'intérêt personnel ou la libre concurrence suffit a constituer une doctrine complète, tournerait dans un cercle d'erreur.

*) Fawcett (Manual 30. lapon): Generations after generations pass away whose minds remain undeveloped, and whose bodies have had to work with the constancy and the regularity of a machine. Political economy will assist us in understanding the means by which the labourers toil is to be enlightened. Let it not then be called an harsh or degrading science, for no study can fill our minds with brighter anticipations for the future than one which will enable us to comprehend some of the requisites which will afford, to a greater number, »that only true and most supreme happiness — the development of the human faculties to a harmonious and consistent whole«. — Voluntary socialism! (107. lapon).

Fawcett (Pauperism. 238): Is is a mockery to be continually talking about prosperity when the people employed in the most important of all industries have no other prospect before them than to end their days either in miserable pauperism or in degrading dependence. As often repeated no statistics of growing trade and of accommulating wealth can explain away such a terrible fact; the richer we are as a nation, the more discreditable and ominous it becomes. No one who cares for the welfare of his fellowman, or for the future of his, country, should rest satisfied with economic ar-

tételek fölsorolásával bizonyitani, annál kevésbé, miután sok eszme, mely egyik-másik műben előfordúl, még in statu nascenti van. Azonban Schäffle nemzetgazdaságtanának uj kiadása számos tételt foglal magában, melyet közvetlenül ez uj irányra vissza kell vezetnünk. Ugyanez áll Brentano azon tantételére, melylyel ő a szabad verseny tanelvét kiegészitette és helyesebb alakba öntötte.

Ha végre még azt kérdjük: milyen irányban fog az ethika a nemzetgazdaságtanra hatni, ugy az kétségkivül különösen a következő követelményekkel fog föllépni:

1). A termelés észszerübb és gazdagabb légyen. Nem helyeselhető azon állapot, melyben a munkások semmi érdekkel nem viseltetnek a termeléshez és pusztán ugy működnek mint a gépek. Szükséges, hogy azon elv honosúljon meg, miszerint nem az emeli a termelést, ha mentől több idő fordittatik arra, hanem az, midőn mentől több képzettebb emberek vezérlik. Nem szabad, hogy azon kor, mely a gépet, a holt anyagot mintegy lelkesitette, mely azt eddig csak szellemi munka által végezhető teendőkre képessé tette, lealacsonyitsa az embert holt eszközzé. Erre pedig kettő szükséges: először kellő oktatás, másodszor kellő nyugalom. Nem szabad megengednünk, hogy a munkás-gyermekek tudatlanságban és vadságban nevelkedjenek; nem szabad megengednünk továbbá, hogy a munkás minden nyugalomtól megfosztva, folytonos kimerítő szolgálatban gyorsan és pusztitólag fogyaszsza erejét. A pihenés órái is előmozditják a termelést, megifjitják az erőket, mint erre Macaulay többször idézett nagy beszédjében figyelmeztetett. A nyugalom*) helyreál-

---

rangements which in numberless cases cause a life of steady industry to yield no other results than an old age dragged out in penury and want.

Jevons (opening adress, statistical soc. 1870): The law of property are a purely human institution, and are just so far defensible as they conduce to the goods of society. Yet we maintain them to the extent of wasting and misusing no unconsiderable fraction of the land and wealth of the country.

*) Speeches (német fordítás, II. 206. lapon sat): Während der Fleiss ausgesetzt ist, während der Pflug in der Furche liegt, während die Börse schweigt, während kein Rauch aus der Fabrik aufsteigt, geht ein für

litja, pótolja az erőket, összegyüjti a szellemet, ébreszti a figyelmet a család, a társadalom, az ember nemesebb kötelezettségei iránt, mindig föltéve, hogy az oktatás a kellő alapot vetette. A termelés tekintetéből továbbá szükséges, hogy mindazon intézkedések megtétessenek, melyek a minden szervezet nélküli ipart egy szerves egészszé változtatják. Ide tartozik továbbá, hogy a munka szabadsága, mely eddig még igen sok nehézségekbe ütközik, tényleg is valósulhasson, mire ismét szükséges, hogy a munkások az eddiginél nagyobb függetlenségre és nagyobb miveltségre, a munkáspiac kellő ismeretére szert tegyenek. Meg vagyunk győződve, hogy a mostani rendetlenséget minden helyen egy határozott rend fogja felváltani, a mely nem azon eszmén fog alapulni, egyes osztályoknak kiváltságokat osztani, vagy pedig tarthatlan állapotokat megörökiteni, hanem igenis az ipart azon társadalmi-erkölcsi alapra fektetni, melylyel a kézmű virágzásának idejében birt. Ez nem történhetik azáltal, hogy a régit egyszerüen utánozzuk, vagy hogy mindent e világon legjobbnak találjunk, mint Panglosz, hanem csak ugy, hogy korunk nagyszerü iparos életét a magasabb cultura és azon törvénynyel kiengeszteljük, mely, mint a Darwinismus, mint a geologia és a paläontologia mutatják, az egész világ-rendszerben uralkodik — a haladás törvénye.*)

A termelés gazdagabb kifejtése mellett szükséges, hogy a jószágok igazságosabb elosztásáról is gondoskodjunk. A mint már az eddigiekből kilátszik, ugy mi nem tartozunk azok közé, kik a mostani vagyonok más eloszlásában találják a reform kulcsát; sőt meg vagyunk győződve, hogy azáltal csak igen kevés éretnek el, mint ezt legjobban a statisztika és az ismert Rothschild ado-

---

den Reichthum der Nationen ganz ebenso wichtiger Process, als irgend ein Process, der an geschäftigeren Tagen ausgeführt wird, vor sich. Der Mensch, die Maschine der Maschinen, die Maschine im Vergleich mit welcher die ganzen Erfindungen des Watts und der Arkwrights werthlos sind, wird hergestellt und aufgezogen, so dass er am Montag mit klarem Geiste, mit belebterem Sinne, mit erneuerter Körperkraft zu seinen Arbeiten zurückkehrt. Niemals werde ich glauben, dass das, was eine Bevölkerung stärker und gesunder und weiser und besser macht, sie schliesslich ärmer machen kann.

*) Strauss: Der alte und dee neue Glaube.

ma bizonyitják; azonban azért nem tagadjuk, sőt hangsulyozzuk, hogy a jövedelem mostani eloszlása azon eszménynek, az emberiséget a legnagyobb culturára vezetni, nem felel meg.*) Már pedig ennek szolgál a jövedelem, szolgálnak az anyagi jószágok és azért részünkről a jövedelem minden oly eloszlását roszaljuk, mely ezen célt elérni nem engedi. Teljesen osztjuk Schäffle azon nézetét, hogy a mostani jövedelemeloszlási rendszer csak azon határig helyeselhető, a meddig az ezen cél elérését előmozditja, azon túl pedig roszalandó. Másrészt igaz, hogy az alsóbb osztály gond nélküli élete, különösen pedig vagyon-állapotához nem mért házassági aránya, a gyermekek nevcletlenségéből származó tudatlanság és gyakran rosz hajlamai, erkölcstelensége mellett

*) Schäffle (ges. System 379. sat.): Die volkswirthschaftlich beste Gestaltung der Einkommensprocesse in der menschlichen Gesellschaft ist eine Vertheilung des gesellschaftlichen Productionsvertrages, bei welcher die sittliche Gemeinschaft im Ganzen und in der Abstufung aller ihrer Gliederungen zum höchsten Masse der Gesittung und hiedurch zum höchsten Masse aller wahrhaft menschlichen Befriedigungen zu gelangen vermag. — Der Einkommensprocess darf deshalb nur insoweit durch den speculativen Productionsprocess, durch das Interesse höchster Rentabilität bestimmt bleiben, als die Anknüpfung der Einkommensvertheilung an den Erwerbsprocess (in Gestalt des Gewinn-, Lohn- und Zinseinkommens) auch die fruchtbarste Gestaltung des sittlichen Berufes der gesellschaftlichen Hervorbringung und Umsetzung der meisten Sachgüter mit sich bringt. — Man kann Dutzende der eingreifendsten Beispiele und Thatsachen anführen, welche beweisen, dass die reichhaltige Fruchtbarkeit des Productionsprocesses selbst, die Productivität, bedingt ist von einer der sittlichen Entfaltung des Volkslebens entsprechenden Einkommensvertheilung.

Schmoller (Die sociale Frage, sat.): Der historische Ursprung der socialen Klassen ist, wie der Beginn der Geschichte überhaupt — die Gewalt. — Es giebt bis auf den heutigen Tag keine Eigenthums- und Einkommensvertheilung bei irgend einem Volke, die ganz frei von dieser gleichsam tragischen Schuld wäre, an welche die socialen Konflicte stets wieder ankämpfen.

Statham (the social growths of the nineteenth century 96. lapon): The responsability of capital will be recognised, and thus will Commercialism yield up its power to that slower, deeper, more inclusive growth of Humanitarianism which has for its central idea the good of mankind.

csak nehezen lehetséges számára kedvezőbb jövedelmi állapotokat előteremteni. Erre azonban azt feleljük, hogy e visszásságok csak az egész társadalom közremüködése által szüntethetők meg. A nemzetgazdaságtan által elfogadott szabadság elve a társadalom összletére nem alkalmazható, a culturfeladatok meg nem oldhatók, ha a társadalom a nevelés nagy iskoláján nem megy keresztül; a Lessing által hirdetett »Erziehung des Menschengeschlechtes« követeli, hogy nevelők legyenek és hogy e nevelők mások nem lehetnek, mint azok, kik magasabb culturfokot elértek, bátran állitjuk. Ily értelemben a történelem mindig aristocrata volt és a cultura nem fejlődött a föld minden pontján önállóan, hanem többnyire egyik pontból a másikba átvitetett. Mi a társadalomnak vindikáljuk azért a jogot és kötelességet e neveltetés céljából a szükséges intézkedéseket tenni és ily uton a jövedelem helyesebb eloszlását előmozditani. Más eszközt részünkről nem ismerünk. Sem ingyenes osztogatások, sem a jövedelem közössége nem felelhetnek meg e föladatnak, hanem egyedül a magasb culturából származó nagyobb erkölcsi és szellemi miveltség jogai.

Csak akkor, ha termelés, eloszlás és fogyasztás egymással összhangzó, észszerü és erkölcsi, ha mindig szem előtt tartjuk, hogy a gazdasági jólét nem önmagában cél, hanem egy magasabb föladat eszközét képezi, ha meggyőződtünk, hogy a legjobb gazdaság az, mely ezen föladatnak legjobban felel meg, és mely a társadalmat képesiti, a gazdasággal kevesebbet törödvén, magasabb céloknak élni, mely legbővebb alkalmat nyujt az emberi képesség és munkaösztön érvényesitésére, anélkül, hogy az emberiséget többi feladatainak teljesitésétől elvonná, mondom, csak akkor teljesitette a gazdaság — melynek első föladata az anyagi jószágok előállitása és elosztása — azon második nagyobbat, mely abban áll: a társadalmat és abban a legtöbb egyént lehetőleg legnagyobb cultura kifejtésére képesiteni.

Dr BALLAGI GÉZA

TARTALOM.

	Lap
I. A kor	5
II. A Smithianismus	11
III. Az állam	17
IV. A módszer	27
V. A természettudomány	37
VI. A rendszer	42
VII. Az ethika	51

Előfizetési felhivás.

NEMZETGAZDASÁGI SZEMLE.

Megjelen havi füzetekben f. é. juliustól kezdve.

A m. tud. Akadémia nemzetgazdasági bizottságának közreműködésével

szerkeszti

HALÁSZ IMRE.

A magyar tudományos Akadémia egy havi füzetekben megjelenő nemzetgazdasági folyóirat kiadását határozta el. E folyóirat előrajzát a következőkben bátorkodunk a t. olvasó közönség tudomására hozni.

A Nemzetgazdasági Szemle czélja:

a koronként előtérbe lévő fontosabb nemzetgazdasági kérdéseket a mai tudomány szinvonalán álló értekezésekben tárgyalni s közvetitőül szolgálni a nemzetgazdasági tudomány jelenkori mozgalmai s hazai müvelődésünk között;

fejtegetni a magyar államot és társadalmat közvetlenül érdekló gyakorlati kérdéseket az állami pénzügyek s a nemzetgazdasági élet különböző ágainak köréből;

előmozditani az ország nemzetgazdasági és pénzügyi viszonyainak helyes felismerését a hivatalos és magán uton felgyülő ama nagy becsü statistikai anyag feldolgazása által, mely részint roppant tömegénél fogva, részint mivel többnyire hivatalos forrásmü alakjában tétetik közzé, a hazai közmüvelődésre nézve eddig nagy részben holt tokét képezett:

szemmel kisérni a müvelt nemzetek törvényhozásában s gazdasági életében felmerülő fontosabb nemzetgazdasági jelenségeket, kiváló tekintettel Magyarország anyagi érdekeire s a nálunk szőnyegen forgó gyakorlati kérdésekre;

ismertetni a külföldi irodalmakban megjelenő legnevezetesebb nemzetgazdasági szakmunkákat;

figyelemmel kisérni s kritikailag méltatni a magyar irodalomban megjelenő minden jelentékenyebb nemzetgazdasági, pénzügyi és statistikai művet.

A Nemzetgazdasági Szemle egyuttal rendes közlönye lesz a magyar tudományos Akadémia nemzetgazdasági bizottságának s vázlatos jelentéseket fog közölni ennek működéséről és azon értekezletekről, melyek e bizottságban az ország anyagi érdekeinek körébe vágó fontosabb kerdésekről időnként tartatni fognak.

E rövid programm, azt hiszszük, a Nemzetgazdasági Szemle megindításának elégséges indokolásául s igazolásául szolgálhat s igy ez irányban bővebb fejtegetéseket mellőzve, e vállalatot a t. olvasó közönség szives figyelmébe ajánljuk.

A Nemzetgazdasági Szemle szerkesztősége mindent el fog követni, hogy e folyóirat a fentebb vázolt programm követelményeinek megfeleljen s minél hathatósabban érvényre juttassa azon intentiókat, melyek a magyar tudományos Akadémiát ezen irodalmi vállalat életbeléptetésére inditották.

Hogy a szerkesztőség erélyes törekvése egészen sikertelen nem maradand. arra nézve reményt nyujt azon szakférfiak támagotása, kik közreműködésüket megigérni sziveskedtek. Egyébiránt a szerkesztőség folytonosan rajta lesz, hogy a vállalat köré minél több jeles irodalmi és tudományos erőt csoportositson.

Budapest, 1874. junius hóban.

A Nemzetgazdasági Szemle szerkesztősége.

(Budapest, dohány-utcza 12. sz. I. emelet.)

A Nemzetgazdasági Szemle megjelen havonként 80 lapnyi nagy nyolczadrétü füzetekben.

Az első füzet f. é. julius hóban adatik ki.

Előfizetési ár: egész évre 8 forint, fél évre 4 forint.

Az **előfizetési pénzek,** s minden a folyóirat kiadását és szétküldését illető küldemények és levelek az **Athenaeum irodalmi és nyomdai** részvény-társulathoz (Budapest, Barátok-tere) intézendők.

A **szerkesztőséget** illető közlemények a Nemzetgazdasági Szemle szerkesztőségéhez, (Budapest, dohány-utcza 12. szám) küldendők.

Budapest 1874. Az Athenaeum nyomdájából.